

dr Jerzy Gąsiorowski
Akademia WSB
jgasionowski@wsb.edu.pl
ORCID: 0000-0002-9732-847X

OSOBOWOŚĆ SPRAWCY PRZESTĘPSTWA I JEJ WPŁYW NA PROCES WYKRYWCZY

Abstrakt

Podstawowym elementem wpływającym na bezpieczeństwo państwa, i tym samym na poziom bezpieczeństwa obywateli, jest zapobieganie oraz zwalczanie przestępczości. Jest to proces złożony, obwarowany prawnie, instytucjonalnie i organizacyjnie. W konglomeracie tych zależności szczególnie istotne miejsce znajdują nauki penalne, które w dużym zakresie uwagę zwracają na ustalenie sprawcy przestępstwa, który za popełnienie czynu zabronionego powinien ponieść przewidzianą ustawowo karę.

W praktyce śledczej jest to często bardzo trudne, gdyż sprawcy pozostawiają różnego rodzaju ślady kryminalistyczne, które w wielu przypadkach nie pozwalają ich zidentyfikować. Podejmuje się zatem w procesie wykrywczym szereg czynności, które pozwolą personalnie zidentyfikować sprawcę, który oprócz różnych rodzajów śladów rzeczowych, na miejscu zdarzenia pozostawia także ślad behawioralny (śląd swojego zachowania), który ma charakter dynamiczny, wyrażający się w jego *modus operandi*. Śład ten, przy wykorzystaniu współczesnych nauk penalnych, wspomaganych psychologią, pozwala „zrozumieć” postępowanie sprawcy dzięki rozpoznaniu jego osobowości, która wpływa na zachowanie i popełniane przez niego czyny, a która kształtowana jest różnymi egzo- i endogennymi czynnikami. Względy te powodują, że osobowość w genezie przestępstwa, tak jak i inne elementy determinujące świadome zachowanie człowieka, jest specyficzna. Przypisać jej należy szczególne znaczenie, bowiem dzięki niej można ustalić, jaki człowiek jest oraz w jaki sposób działa, a więc można rozpoznać procesy poznawcze i afektywne decydujące o podejmowaniu przez niego określonych działań i mechanizmów rządzących jego postępowaniem. Odbywa się to za pomocą profilu psychologicznego, który pozwoli go wytypować i powiązać z danym przestępstwem lub ciągiem przestępstw, i w efekcie dowieść mu winę. Portret psychofizyczny nieznanego sprawcy, budowany w ramach profilowania kryminalnego, jest krótką charakterystyką domniemanego, poszukiwanego przestępcy. Sam proces jest jednak złożony i wymaga dużej wiedzy i doświadczenia ze strony profilerów, aby portret sprawcy przestępstwa był jak najbardziej zbliżony do jego rzeczywistej osobowości (charakteru) i przybliżył jego identyfikację.

Artykuł prezentuje sposoby działania organów ścigania związane z profilowaniem kryminalnym sprawców przestępstw i możliwością wykorzystania tego profilu w procesie wykrywczym w celu ustalenia sprawcy i pociągnięcia go do odpowiedzialności karnej.

Słowa kluczowe: osobowość, proces wykrywczy, profilowanie kryminalne, profil psychologiczny, sprawca przestępstwa, ślad behawioralny

PERSONALITY OF THE OFFENDER AND ITS IMPACT ON THE DETECTION PROCESS

Abstract

A fundamental element affecting the security of the state, and consequently the level of security of citizens, is the prevention and combating of crime. This is a complex process, legally, institutionally and organisationally conditioned. In the conglomerate of these interdependencies, the penal sciences, which pay a great deal of attention to identifying the perpetrator of a crime who should bear the punishment prescribed by law for committing a criminal act, occupy a particularly important place.

In investigative practice, this is often very difficult, as perpetrators leave all sorts of forensic traces that in many cases do not allow their identification. A number of steps are therefore taken in the detection process to personally identify the perpetrator, who, in addition to various types of material traces, also leaves a behavioural trace (trace of his behaviour) at the scene of the crime, which is dynamic in nature, expressed in his *modus operandi*. This trace, with the use of modern penal sciences, aided by psychology, makes it possible to “understand” the offender’s behaviour by recognising his personality, which influences his behaviour and the acts he commits, and which depends on various exo- and endogenous factors. These considerations mean that the personality in the genesis of a crime, similarly as other elements that determine a person’s conscious behaviour, is specific. Personality is of particular importance, as it is through personality that it is possible to ascertain what a person is like and how he or she acts, and consequently to identify the cognitive and affective processes that determine his or her actions and the mechanisms that govern his or her behaviour. This is done by means of a psychological profile, which will allow him or her to be singled out and linked to a given offence or series of offences, and ultimately to be proven guilty. The psychophysical portrait of the unknown perpetrator, developed as part of criminal profiling, is a brief characterisation of the alleged wanted criminal. The process itself, however, is complex and requires a great deal of knowledge and experience on the part of the profiler in order to make it as close as possible to the real personality (character) of the offender and bring the identification closer.

The article presents the possibilities of law enforcement agencies related to criminal profiling of offenders and the possibility to use this profile in the detection process in order to identify the offender and bring him to criminal responsibility.

Keywords: personality, detection process, criminal profiling, psychological profile, offender, behavioural trace

Wprowadzenie

Zapobieganie oraz zwalczanie przestępczości jest jednym z podstawowych elementów wpływających na bezpieczeństwo państwa i tym samym na poziom poczucia bezpieczeństwa przez obywateli. Z tego powodu podejmuje się wszelkiego rodzaju

działania prawem dozwolone, aby przestępczości przeciwdziałać i ją jak najsukuczniej zwalczać. Jest to zadanie trudne, bowiem jest ona zjawiskiem złożonym pod względem prawnym, kryminologicznym i kryminalistycznym, a wynika to z faktu, że jest ona – z jednej strony przestępczością cechującą się prostymi w swej strukturze, co do motywów i „modus operandi” (w ujęciu taktyczno-technicznym), mniej lub bardziej brutalnymi, czynami zabronionymi, a z drugiej strony – przestępczością wielopostaciową, charakteryzującą się licznymi i zróżnicowanymi oraz wysublimowanymi formami postępowania, obejmując szereg ustawowych typów i kategorii czynów karalnych. Bez względu na kategorię przestępstwa, w jego praktycznym aspekcie, fundamentalne znaczenie należy przypisać sprawcy. Jest to istotne, gdyż na sylwetkę sprawcy przestępstw wpływ mają różne czynniki, tak egzo-, jak i endogenne (dlatego też ich precyzyjne ustalenie jest trudne), które utrudniają ich spersonalizowane ustalenie. W praktyce śledczej podejmuje się szereg przedsięwzięć procesowych i kryminalistycznych (taktyczno-technicznych), które często nie są wystarczające. Dlatego też w celu właściwej realizacji procesu wykrywczego niezbędna jest znajomość takich nauk penalnych, jak kryminologia, wiktymologia, a także psychologia, aby można było „zrozumieć” postępowanie sprawcy, ustalić jego „modus operandi” i w efekcie wypracować profil psychologiczny, który pozwoli go wytypować i powiązać z danym przestępstwem lub ciągiem przestępstw.

W związku z powyższym uwaga śledczych skupia się na endogennych zagadnieniach dotyczących sprawców, gdyż ich poznanie pozwala sprawców „zrozumieć”. Jednym z istotnych elementów wpływających na „zrozumienie” sprawcy jest jego osobowość, która rzutuje na przestępcze zachowanie i może wspomóc funkcjonariuszy organów ścigania w jego ustaleniu. Ten element jest jednak trudny w realizacji, gdyż współczesny sprawca to przestępca uniwersalny, dokonujący rozmaitych przestępstw. W sposobie dokonywania czynu można jednak dostrzec szereg zależności, jak i istotnych rozbieżności. Powoduje to, że proces wykrywczy organów ścigania często wymaga zaangażowania wielu sił i środków, aby sprawcę ustalić. W działaniach tych korzysta się z każdej możliwości, która pozwoli osiągnąć sukces. Dlatego też dużą wagę przywiązuje się do osobowości człowieka (sprawcy), gdyż nie ma dwóch różnych osób o tych samych cechach osobowościowych, a ponadto trudno przewidzieć zachowania danego człowieka w sytuacjach stresowych. Elementy te analizuje się w ramach kryminologii, której jednym z głównych zadań jest poznanie okoliczności doprowadzających do przestępstwa. Analizy te prowadzi się w ramach etiologii kryminalnej i mogą one przybrać postać monokauzalizmu, usiłującego znaleźć jedną podstawową przyczynę przestępczości, lub multikauzalizmu wyrażającego się w poglądzie, że uwarunkowania przestępczości są złożone i obejmują liczne czynniki. Kryminologia skłania się ku multikauzalizmowi, a badacze starają się odpowiedzieć na pytania, jak osobowość wpływa na zachowanie człowieka i popełniane przez niego czyny

zabronione i z jakimi typowymi zaburzeniami osobowości u sprawcy można się zetknąć w ramach prowadzonych postępowań karnych.

Celem artykułu jest zaprezentowanie, w oparciu o specjalistyczną literaturę przedmiotu, tak z zakresu kryminologii, kryminalistyki, jak i psychologii, dorobku nauki w zakresie określenia cech osobowości człowieka oraz złożonego problemu zaburzeń zachowania i osobowości antyspołecznej, które predestynują go do popełniania określonych czynów przestępczych. Chodzi o zaburzenia osobowości, które – z jednej strony – mogą doprowadzić do konfliktu z prawem, na przykładzie sprawców zabójstw, seryjnych podpalaczy czy gwałcicieli, a z drugiej strony – pozwolą specjalistom opracować portret psychofizyczny nieznanego sprawcy w ramach tak złożonej czynności, jaką jest budowa profilu kryminalnego.

W ramach opracowania zaprezentowano wyniki badań naukowych skoncentrowanych na typowo „przestępczej” osobowości człowieka, a więc osobowości dysocjalnej, i omówiono te czynniki, które wpływają na jej kształtowanie.

1. Psychologiczne aspekty wykrywania przestępstw

Portret psychofizyczny nieznanego sprawcy, budowany w ramach profilowania kryminalnego, jest krótką charakterystyką domniemanego, poszukiwanego przestępcy. Powinny się w nim znaleźć m.in. podstawowe dane demograficzne, biograficzne i psychologiczne oraz sposoby jego zachowań. Oprócz tego w profilu nie powinno zabraknąć czynników struktury psychicznej i charakterystyki behawioralnej sprawcy, gdyż na miejscu zdarzenia sprawcy, „oprócz różnych rodzajów śladów, (...) pozostawiają ślad swojego zachowania, który ma charakter dynamiczny”¹. Dzięki nim sprawcę będzie można wyróżnić na płaszczyźnie grupy potencjalnych podejrzanych poprzez wyszczególnienie określonych właściwości lub wymiarów, które występują stosunkowo rzadko w populacji, np. nekrofilia, zoofilia itp. Dzięki profilowaniu można „zredukować liczbę potencjalnych podejrzanych, znaleźć punkty wspólne poszczególnych przestępstw, przewidzieć działania typowanego przestępcy i podjąć odpowiednie skuteczne działania wykrywcze. Potem można porównać profile zatrzymanego i sprawcy nieznanego”². Zatem aby profil psychofizyczny nieznanego sprawcy mógł być wykorzystany w procesie wykrywczym, muszą być znane specjalistom determinanty ludzkiego zachowania ze szczególnym uwzględnieniem zachowań przestępczych.

¹ B. Lach, *Profilowanie kryminalistyczne*, wyd. LEX a Wolters Kluwer Business, Warszawa 2014, s. 59.

² J. Gołębiowski, *Profilowanie kryminalne*, PHU „Logos”, Warszawa 2008, s. 93.

1.1. Determinanty ludzkiego zachowania z uwzględnieniem zachowań przestępczych

Mówiąc o determinantach ludzkiego zachowania, należy zasygnalizować problem zdeterminowania czynów ludzkich. Chodzi o wolną wolę człowieka, którą kryminolodzy badają na bazie determinizmu, poszukując czynników powodujących przestępstwo, czyli takich, które byłyby przyczynami przestępstwa potraktowanego jako skutek, zmierzając tym samym do odkrycia praw przyczynowych. W badaniach nad nimi wyodrębnia się okoliczności określane jako „czynnik kryminogenny”, które w mniejszym lub większym stopniu sprzyjają przestępczości czy indywidualnemu przestępstwu. Czynnik ten nie determinuje bezwzględnie przestępstwa, bowiem w praktyce występują sytuacje dwojakiego rodzaju: takie, w których on wystąpi, a przestępstwa nie będzie, jak i sytuacje, w których nie będzie czynnika kryminogenego, a przestępstwo dojdzie do skutku. Dlatego przyjmuje się, że czynnikiem kryminogenym będzie „tylko taka okoliczność, która w świetle badań okaże się statystycznie istotnie skorelowana z przestępczością, a związek ten zostanie dostatecznie umotywowany codziennym doświadczeniem w zakresie spraw ludzkiego życia lub badaniem indywidualnych przypadków”³.

Czynniki kryminogenne mają mniejszy bądź większy zasięg i występują samostnie bądź w kompleksach. Co istotne, przez to, że stwarzają prawdopodobieństwo dojścia przestępstwa do skutku, mają wartość prognostyczną, czyli dają podstawę do przewidywania przestępstwa (choć nigdy ono nie jest niezawodne)⁴. Element ten powoduje, że czynniki kryminogenne bierze się pod uwagę w działaniach wykrywczych organów ścigania, które są realizowane w ramach ujętych i dozwolonych w procedurach karnych przy wykorzystaniu powszechnie stosowanych kryminalistycznych metod i technik wykrywania w strukturze „procesu wykrywczego”, a więc: „względnie określonego, celowego i dynamicznego systemu działań wykrywczych prowadzonych przez organy ścigania i zamierzonych jako permutacyjne, wiodące do skonkretyzowanych, następujących celów, a więc: do ujawnienia zdarzenia określonego na danym etapie postępowania jako przestępstwo; do uzyskania informacji pozwalających na postawienie hipotezy dotyczącej osoby pozostającej w prawnie relewantnej relacji przyczynowej z tym zdarzeniem; do ustalenia danych odnoszących się do tej osoby (zwłaszcza miejsca jej pobytu); do zabezpieczenia tej osoby; do opracowania wstępnych materiałów uprawdopodobniających hipotezę sprawstwa (sensu largo) tej osoby w stopniu uzasadniającym

³ L. Tyszkiewicz, *Kryminologia. Zarys systemu*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1986, s. 93.

⁴ Tamże, s. 92–93; Z. Kukuła, *Czynniki kryminogenne przestępczości socjalnej*, 2019, s. 6, <https://www.google.com/search?q=Z.%20Kuku%C5%82a,%20Czynniki%20kryminogenne%20przest%C4%99pczo%C5%9Bci%20socjalnej> (dostęp 11.10.2023).

rozpoczęcie udowadniania⁵. W tym celu wykorzystuje się wiedzę kryminologiczną i wiktymologiczną, z szeroką podbudową wiedzy psychologicznej, aby „zrozumieć” nieznanego sprawcę przestępstwa i aby móc go wytypować, a następnie ustalić jego tożsamość i powiązać z danym przestępstwem lub wieloma przestępstwami. Efektem tych działań jest profil psychologiczny sprawcy, w strukturze którego wśród wielu czynników kryminogennych są te, które mogą wskazać (określić) cechy potencjalnego sprawcy. Jedną z najistotniejszych cech jest osobowość, której rola w genezie przestępstwa, wśród zespołu elementów determinujących wszelkie świadome zachowanie człowieka, jest specyficzna. Aby tę specyfikę rozpoznać, tak w aspekcie zapobiegania⁶, a przede wszystkim zwalczania przestępczości, niezbędne jest poznanie genezy zachowań przestępczych poprzez podejmowanie szeregu działań organów ścigania w celu „zatrzymania rozwoju przestępstw oraz uniemożliwiających ich kontynuowanie lub popełnianie w innym miejscu”⁷, obejmujących bogatą sferę stosowania prawno-karnych środków walki z przestępczością, a odnoszących się z reguły do działalności podejmowanej po popełnieniu przestępstwa („post delictum”)⁸. W doktrynie wyróżnia się wiele teorii kryminologicznych, zawierających koncepcje odnośnie przyczyn popełniania przestępstw. Wymienić tu można ogólną teorię przestępczości (koncepcja kontroli społecznej) T. Hirschiego⁹ czy współczesną koncepcję S. Pinkera o „zmierzchu przestępczości”¹⁰, w której dokonuje on dogłębnej analizy ludzkich zachowań wpływających na patologiczne i przestępcze działania antyspołeczne. Patrząc z historycznego, a przede wszystkim ze statystycznego punktu widzenia, należy przyznać rację S. Pinkerowi, który stwierdza, że „natężenie przemocy od dawna maleje i dzisiaj prawdopodobnie żyjemy w najspokojniejszej epoce w dziejach naszego gatunku (...). Spadek poziomu

⁵ T. Hanausek, *Zarys kryminalistycznej teorii wykrywania*, cz. 2, Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego, Warszawa 1987, s. 13.

⁶ Zapobieganie przestępczości (określane także jako profilaktyka przeciwp przestępcza) obejmuje szeroką gamę różnych przedsięwzięć organów ścigania zmierzających do usunięcia bądź ograniczenia różnych czynników sprzyjających pojawianiu się przestępstw, a więc zmierza do wyprzedzenia działalności przestępnej, by uniemożliwić jej powstanie (zabiegi podejmowane „ante delictum”).

⁷ Z. Żaroń, *Prewencja kryminalna: podstawowe terminy*, Centrum Szkolenia Policji w Legionowie, Legionowo 2003, s. 5.

⁸ Analiza „zapobiegania” i „zwalczania” przestępczości (działania „przed” i „po” popełnieniu przestępstwa) w kontekście badania osobowości sprawcy przestępstwa jest zasadna, gdyż jak podnosi L. Tyszkiewicz, „w zwalczaniu przestępczości pojawiają się działania o charakterze profilaktycznym, a więc zmierzające do zapobiegania (zapobieżenia) ponownego popełniania przestępstw, a z kolei zapobieganie przestępczości niekiedy operuje też sankcją karną, np. profilaktyczne działania zagrożenia karnego zawartego w ustawie czy stosowanie represji karnej wobec osób, które naruszają przepisy prawa” (L. Tyszkiewicz, *Kryminologia...*, dz. cyt., s. 278).

⁹ T. Hirschi, *Causes of delinquency*, CA: University of California Press, Berkeley 1969.

¹⁰ S. Pinker, *Zmierzch przestępczości. Lepsza strona naszej natury*, wyd. ZYSK I S-KA, Poznań 2015.

przemocy dotyczy wszystkich obszarów życia¹¹, jednak o zmierzchu przestępczości raczej trudno mówić – zachowania antyspołeczne, przybierające w skrajnej postaci formę przestępczości, zawsze występowały, istnieją także obecnie i istnieć będą w przyszłości, i co istotne, permanentnie ewoluują w swej strukturze podmiotowo-przedmiotowej, wykorzystując nowoczesne technologie¹².

W kontekście powyższego interesujące są teorie tzw. średniego zasięgu wyjaśniające mechanizmy konkretnych zachowań antyspołecznych, wśród których wymienia się czynniki biologiczne, genetyczne oraz środowiskowe, co wiąże się z występowaniem cech charakterystycznych dla osobowości antyspołecznej już w dzieciństwie¹³. Przykładowo M. Gottschalk i L. Ellis proponują koncepcje, w których dostrzegają skłonności do stosowania przemocy w czynnikach biologicznych (genetycznych)¹⁴, natomiast autorzy koncepcji sytuacyjnych uwagę koncentrują na elementach urbanizacyjnych i dowodzą, że planowanie przestrzenne poprzez właściwe projektowanie miast, osiedli itp. ma istotny wpływ na minimalizowanie (bowiem nie da się całkowicie wyeliminować) przestępczości poprzez niestwarzanie okazji do kradzieży, rozbojów itp.¹⁵ czy zamachów terrorystycznych¹⁶.

Warto zasygnalizować, że w doktrynie – w oparciu o badania J.D. Hundlebeego, K. Pawlika i R.B. Cattella – funkcjonuje pogląd, że osobowość zależy aż w 2/3 od środowiska, w którym żyje i wychowuje się jednostka, a tylko w 1/3 od czynników biologicznych (genetyki)¹⁷. Co więcej, jak podkreślają T.J. Bouchard oraz P.G. Zimbardo i R.J. Gerrig, na wszystkie cechy osobowości ma wpływ genetyka¹⁸. Duże znaczenie w kształtowaniu agresywnych/przestępczych zachowań, jak dowodzą A. Raine i M.A. Cummings, przypisać należy „współdziałaniu” czynników psychospołecznych z czynnikami biologicznymi¹⁹. Badania empiryczne w tym zakresie pokazują, że około 6% przestępców popełnia większość wszystkich prze-

¹¹ Tamże, s. 13.

¹² J. Gąsiorowski, *Nowoczesne technologie w kryminalistyce*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje” 2016, nr 21(52–80), s. 73–114.

¹³ J.N. Butcher, J.M. Hoole, S. Mineka, *Psychologia zaburzeń*, GWP, Sopot 2018.

¹⁴ M. Gottschalk, L. Ellis, *Evolutionary and Genetic Explanations of Violent Crime* [w:] C.J. Ferguson, *Violent crime: Clinical and social implications*, New York 2010.

¹⁵ J. Czapska (red.), *Zapobieganie przestępczości przez kształtowanie przestrzeni. Teoria – badania – praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.

¹⁶ A. Jasiński, *Architektura w czasach terroryzmu. Miasto – przestrzeń publiczna – budynek*, Wydawnictwo: Wolters Kluwer, Warszawa 2013.

¹⁷ J.D. Hundleby, K. Pawlik, R.B. Cattell, *Personality factors in objective test devices: A critical integration of a quarter of a century's research*, CA: Knapp, San Diego 1965; L.A. Pervin, *Psychologia osobowości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002.

¹⁸ T.J.Jr. Bouchard, *Genetic influence in human psychological traits: A survey*, „Current Directions in Psychological Science” 2004, nr 13, s. 148–151; P.G. Zimbardo, R.J. Gerrig, *Psychologia i życie*, PWN, Warszawa 2012.

¹⁹ A. Raine, *Biosocial studies of antisocial and violent behavior in children and adults: a review*, „Journal of Abnormal Child Psychology” 2002, nr 30, s. 311–326; M.A. Cummings, *The neuro-*

stępstw²⁰. Szerokiego spektrum przeglądu koncepcji z perspektywy kryminologiczno-psychologicznej dokonali K. Nowakowski i J. Stojer-Polańska²¹, a badań empirycznych dotyczących osobowościowych determinant aktywności przestępczej – Z. Czerwińska²².

Biorąc pod uwagę wyniki przedmiotowych badań, należy stwierdzić, że determinanty (przyczyny) przestępczości podzielić można na: 1) związane z cechami człowieka (np. zaburzenia psychiczne, wysoki poziom cech psychopatycznych i agresywności), z wpływem środowiska, w którym człowiek funkcjonuje (np. uprzednia karalność rodziców, przynależność do subkultury przestępczej, zamieszkanie w dużym mieście), z okazją do popełnienia przestępstwa (np. niepilnowany obiekt będący potencjalnie przedmiotem kradzieży) oraz 2) czynniki sytuacyjne (np. upojenie alkoholowe, stres wywołany zachowaniem drugiej osoby)²³. Czynniki te, jak dalej podkreślają autorzy, raczej rzadko występują samodzielnie, co powoduje, że trudno jest oddzielić wpływ jednych od drugich, a zatem preferuje się obecnie w ramach analizy kryminologicznej badania ich łącznej konfiguracji niż każdego czynnika z osobna.

W świetle powyższego należy zasygnalizować praktyczny aspekt osobowości antyspołecznej. Istotną rolę w tym zakresie odgrywają u osoby antyspołecznej dwa elementy, tj. poczucie kontroli nad samym sobą, jak i nad otoczeniem. Jak podkreśla A. Jakubik, „w przypadku osobowości dyssocjalnej, człowiek chcąc kontrolować sytuację wytwarza swoisty typ manipulacji, którego zadaniem jest zdobywanie informacji i panowanie nad sytuacją”²⁴. W sytuacji gdy manipulacja staje się głównym celem osoby, zachowania takie przybierają formę działań instrumentalnych i związane są z postrzeganiem innych osób przez pryzmat własnych celów, jako narzędzi pomocnych w ich realizacji. Jak autor dalej konkluduje, „dzięki nim osoba zdobywa informacje potwierdzające jej poczucie kontroli, a tym samym podtrzymujące poczucie własnej wartości”²⁵.

Biorąc powyższe pod uwagę, w etiologii przestępstwa konieczne jest również uwzględnienie interakcji sprawca – ofiara – czyn zabroniony, a także analiza motywu²⁶, gdyż w praktyce występują takie przestępstwa, w których rola ofiary jest

biology of psychopathy: recent developments and new directions in research and treatment, “CNS Spectrums” 2015, nr 20(3), s. 200–206.

²⁰ J.S. May, K.M. Beaver, *The neuropsychological contributors to psychopathic personality traits in adolescence*, “Int J Offender Ther Comp Criminol” 2014, nr 58, s. 265–285.

²¹ K. Nowakowski, J. Stojer-Polańska, *Przewidywanie zagrożenia powrotną przestępczością agresywną z perspektywy kryminologiczno-psychologicznej*, “Przegląd Policyjny” 2021, nr 1(141), s. 175–193.

²² E. Czerwińska, *Przestępczość a zdrowie psychiczne. Przegląd badań empirycznych dotyczących osobowościowych determinant aktywności przestępczej*, „Sztuka Leczenia” 2008, nr 3–4.

²³ K. Nowakowski, J. Stojer-Polańska, *Przewidywanie zagrożenia...*, dz. cyt., s. 178.

²⁴ A. Jakubik, *Zaburzenia osobowości*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 1999, s. 77.

²⁵ Tamże, s. 77.

²⁶ K. Nowakowski, J. Stojer-Polańska, *Przewidywanie zagrożenia...*, dz. cyt., s. 178.

bardzo istotna. Jak podnosi K. Gwóźdź, „rola ta może polegać na ułatwieniu spełnienia przestępstwa bądź braku reakcji na nie, co może prowadzić do przekonania sprawcy o bezkarności tego zachowania albo jego «legalizowaniu». To zaś prowadzi do powstania tak zwanej ciemnej liczby przestępstw²⁷. Z powyższego wynika, że poszukiwanie uwarunkowań przestępczości wymaga podjęcia szerokiego spektrum przedsięwzięć, jak analizę czynników stojących po stronie sprawcy, także ofiary, jak i pod kątem występowania cech powodujących wiktyimizację u danej osoby²⁸.

Rozwijając zakres poznawczy mechanizmów osobowości w kontekście związku przyczynowo-skutkowego z przestępstwem, osobowość w doktrynie definiuje się jako „pewien zespół czy system psychicznych cech człowieka, które są dostatecznie trwałe, ogólne i istotne z punktu widzenia możliwości wyjaśniania jego zachowania²⁹. Osobowość zatem nie jest luźnym zestawieniem cech, lecz ich mniej lub bardziej zwartym układem, w strukturze którego występują takie cechy, jak: pewna trwałość (muszą przez dłuższy czas charakteryzować człowieka), ogólność (muszą przejawiać się czy powtarzać w różnych zachowaniach człowieka); muszą one mieć znaczenie determinujące te zachowania. Dlatego też osobowości sprawcy przypisać należy szczególne znaczenie, gdyż klasyczne teorie osobowości starają się odpowiedzieć na pytanie: „Jaki człowiek jest?”, a psychologzy poznawczy koncentrują się na odpowiedzi na pytanie: „W jaki sposób człowiek działa?”³⁰. Chodzi więc o wyjaśnienie, jakie procesy poznawcze i afektywne (uczuciowe, emocjonalne), w tym motywacje³¹, decydują o podejmowaniu przez niego określonych działań, jakie mechanizmy (i w jaki sposób) sterują ich przebiegiem oraz na czym polegają różnice między ludźmi w odbiorze rzeczywistości i ustosunkowaniu się do niej. W strukturze tych badań uwaga uczonych w zespole determinującym za-

²⁷ K. Gwóźdź, *I żyją długo i „szczęśliwie”, czyli gdy ofiara nie chce pomocy* [w:] J. Stojer-Polańska (red.), *Przypadki kryminalne. Ciemna liczba przestępstw przeciwko kobietom*, Silva Rerum, Poznań 2019, s. 202.

²⁸ B. Hołyst, *Wiktymologia*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011, s. 47; E. Bieńkowska, *Wikty-mologia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018, s. 51–63.

²⁹ J.M. Stanik, *Psychologia sądowa*, PWN, Warszawa 2013, s. 148.

³⁰ Tamże, s. 148.

³¹ Teoria i orzecznictwo nie rozwiązały w sposób jednoznaczny problemu rozumienia pojęcia „motyw”, które coraz częściej zastępowane jest pojęciem „proces motywacyjny”, utożsamianym z procesami regulującymi działanie tak, aby doprowadziło ono do określonego wyniku (C.N. Cofer, M.H. Appley, *Motywacja. Teoria i badania*, PWN, Warszawa 1972, s. 43). Wiąże się to z faktem, iż „(...) rekonstrukcja procesu motywacyjnego zachodzącego w psychice konkretnego sprawcy określonego czynu musi opierać się przede wszystkim na analizie jego osobowości, poziomie umysłowego, reakcji emocjonalnych, stosunku do otoczenia i zachowania się w różnych sytuacjach życiowych. Dopiero suma tych danych osobopoznawczych w zestawieniu z okolicznościami popełnionego czynu daje podstawę do prawidłowej jego oceny od strony podmiotowej” (Wyrok Sądu Najwyższego z 20 sierpnia 1973 r., sygn. III KR 172/73, OSNKW 1974, z. 1, poz. 10).

chowanie człowieka, obok osobowości, koncentruje się także na równie istotnych cechach, takich jak: organizm, środowisko, sytuacja zewnętrzna i stan psychiczny, których zespoły pozostają ze sobą w określonych związkach, oddziałując jedne na drugie.

1.2. Zaburzenia osobowości a predyspozycje sprawcy do popełnienia przestępstwa

Analizując zjawiska mogące przyczynić się do ustalenia nieznanego sprawcy, szczególnie w przypadkach, gdy występuje brak rzeczowych śladów kryminalistycznych i dowodów wskazujących bezpośrednio na sprawcę, dąży się do syntetycznego ujęcia psychiki człowieka, który dopuścił się analizowanego przestępstwa, starając się odsłonić mechanizmy zachowania. Czynniki psychiczne są w pewnym sensie najbliższe przestępstwu i dlatego w nich należy poszukiwać wyjaśnienia przestępstwa.

1.2.1. Pojęcie i rodzaje zaburzeń osobowości

Kwestia osobowości i psychologicznej sylwetki sprawcy przestępstwa odgrywa ogromną rolę w procesie wykryczym i umożliwia opracowanie szczególnych metod profilaktycznych. Ważną rolę w badaniu przestępczości odgrywa kierunek biologiczny, uwzględniający osobowość sprawcy, cechy jego charakteru, genetyczne i antropologiczne podłoże przestępstwa oraz ewentualny wpływ zaburzeń zdrowia psychicznego.

Większość sprawców przestępstw prezentuje mniej lub bardziej złożone zaburzenia swoich osobowości. W literaturze zaburzenia te definiuje się jako „nieprawidłowe zachowanie oraz utrudniające lub uniemożliwiające przystosowanie się do życia społecznego. Jest to także trwały dysfunkcyjny wzorzec doświadczeń i zachowań, który w znaczącym stopniu odbiega od typowych zdrowych zachowań w społeczeństwie”³².

W strukturze osobowości i zaburzeń osobowości współczesna psychologia umieszcza także takie pojęcia, jak: charakter i temperament. Przez charakter rozumieć należy „pewien zespół cech, zachowań i reakcji, które określają predyspozycje psychiczne człowieka. Z kolei temperament to zespół emocji, uczuć, które warunkują zachowanie człowieka w określonych sytuacjach”³³. Cechy te, częściowo wrodzone, a częściowo nabyte, rozwijają się wskutek określonych bodźców, np. wychowania w rodzinie, a zatem osobowość człowieka podlega nieustającym zmianom pod wpływem nieuniknionego oddziaływania środowiska, a także urazów psychicznych, które łącznie wpływają na kształtowanie się osobowości. Cechy charakterystyczne dla jednostki, zawarte w definicji, kształtują postępowanie oraz

³² J. Pionkowski, *Zaburzenia osobowości* [w:] M. Jarosz (red.), *Podstawy psychiatrii*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1988, s. 266.

³³ T. Bilikiewicz, *Psychiatria kliniczna*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 1973, s. 194.

motywy, jakimi sprawca się kieruje, a zatem dzięki badaniu osobowości kryminologia może łatwiej określić cechy ogólnopoznawcze sprawcy, np. jego sposób zachowania w określonych sytuacjach. Pozwala to na odróżnienie go od innych ludzi i pomaga w jego charakterystyce.

1.2.2. Klasyfikacja zaburzeń osobowości

Zaburzenia osobowości dzieli się zazwyczaj na grupy cech odpowiadające najczęstszym lub najbardziej wyrazistym wzorcom zachowań, które obejmują kilka wymiarów osobowości. Mają one początek w okresie późnego dzieciństwa lub w wieku młodzieńczym i trwają w wieku dojrzałym³⁴. Do najbardziej rozpowszechnionych zaburzeń zalicza się: 1) zaburzenia zachowania, które odbiegają od oczekiwanych i zgodnych z ogólnie obowiązującymi normami zachowań społecznych; 2) niedostosowanie społeczne – zaburzenia odnoszące się do wszelkich form wadliwego stosunku do innych ludzi, wynikających z zaburzeń emocjonalnych oraz defektów w tym zakresie; 3) psychopatię – odnoszącą się do osobowości charakteryzującej się deficytem lęku i brakiem umiejętności nawiązywania kontaktów z innymi ludźmi oraz wchodzenia w głębsze związki emocjonalne³⁵.

Zaburzenia osobowości rozpoznaje się najczęściej po jednej z kilku cech charakterystycznych jak: 1) wyraźnie zaburzone postawy i zachowania, dające się zauważyć w kontaktach międzyludzkich; 2) długi czas trwania nieprawidłowych zachowań; 3) trudności i zaburzenia mają początek w okresie dzieciństwa lub młodzieńczym i trwają nadal w wieku dojrzałym; 4) osoba cierpi na zaburzenia i czuje dyskomfort; 5) zaburzenia powodują problemy w życiu codziennym, a zatem – biorąc pod uwagę powyższe kryteria – zaburzenia osobowości można podzielić następująco: osobowość paranoiczna; schizoidalna i schizotypowa; chwiejna emocjonalnie; anankastyczna (obsesyjno-kompulsywna); histroniczna (histeryczna); unikająca lub lękowa; zależna; osobowość agresywna; epileptoidalna; narcystyczna oraz – biorąc pod uwagę przedmiot analizy – osobowość antyspołeczna (dysocjalna)³⁶. Wymienione typy osobowości, jak autor zaznacza, mogą w znacznym stopniu doprowadzić do konfliktu z prawem. Istotne są także zaburzenia odnoszące się do nieprawidłowych form zachowań w wieku dziecięcym, które niepoddane leczeniu mogą doprowadzić do nieprawidłowego rozwoju osobowości i późniejszych negatywnych zachowań antyspołecznych w wieku dorosłym. Polegają one na powtarzającym się lekceważeniu i pogwałceniu podstawowych praw innych osób lub naruszaniu stosownych dla wieku norm społecznych. Niepokojące cechy to:

³⁴ D. Kurpas, *Zaburzenia osobowości – czym są, jak je rozpoznać i leczyć?*, s. 1, <https://donatakurpas.pl/zaburzenia-osobowosci-czym-sa-jak-je-rozpoznać-i-leczyć/> (dostęp 15.10.2023).

³⁵ J. Pionkowski, *Zaburzenia osobowości* [w:] M. Jarosz (red.), *Podstawy psychiatrii*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1988, s. 266.

³⁶ A. Bilikiewicz, *Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2006, s. 108.

agresja wobec ludzi i zwierząt; groźby wobec innych; wszczynanie bójek; używanie przedmiotów, które mogą zranić innych; dopuszczanie się fizycznego okrucieństwa wobec ludzi i zwierząt; kradzież przy bezpośrednim kontakcie z ofiarą; zmuszanie kogoś do kontaktów seksualnych; niszczenie własności; umyślne dokonywanie podpałek z zamiarem spowodowania poważnej szkody; oszustwo; włamania; kłamstwo w celu uzyskania korzyści. Jak z tego wynika, wszystkie zaburzenia osobowości charakteryzują się odmiennym spostrzeganiem, odczuwaniem i traktowaniem innych ludzi, co sprawia, że jednostka ma trudności z utrzymaniem pozytywnych relacji z otoczeniem, jest nadwrażliwa, unika kontaktów ze społeczeństwem, nie zwraca uwagi na odczucia innych ani na obowiązujące normy społeczne. W niektórych zaburzeniach jednostka jest bardzo impulsywna, często reaguje agresją i przemocą wobec innych³⁷.

Wspomniana impulsywność definiowana jako „sposób podejmowania decyzji charakteryzujący się predyspozycją do szybkich, niezaplanowanych reakcji w odpowiedzi na bodźce zewnętrzne i wewnętrzne bez zwracania uwagi na potencjalne negatywne konsekwencje tych zachowań”³⁸ czy – w aspekcie bardziej praktycznym – jako „zagubione ogniwo pomiędzy wiedzą a działaniem” („lost chain between knowledge and action”)³⁹, charakteryzuje się w procesie decyzyjnym występowaniem zachowań przedwczesnych, nieprzemyślanych, nadmiernie ryzykownych i nieadekwatnych do sytuacji⁴⁰. Jak słusznie podkreślają F.G. Moeller i wsp., działanie impulsywne podejmowane jest zbyt szybko, aby prawidłowo przewidzieć jego konsekwencje. Jest ono podejmowane bez oceny sytuacji i konsekwencji, a więc w pewien sposób poza świadomością. Ten aspekt ma wpływ na wyróżnienie kilku domen impulsywności: w skali nasilenia zachowań impulsywnych UPPS, autorstwa S.P. Whiteside’a i D.R. Lynama, wyróżnia się ich następujące rodzaje: pośpiech (U – *urgency*), brak planowania (P – *premeditation*), brak wytrwałości (P – *perseverance*) oraz poszukiwanie nowości (S – *sensation seeking*)⁴¹.

W strukturze zaburzeń osobowościowych jednostka impulsywna reaguje często agresją i przemocą wobec innych, dlatego też permanentnie prowadzi się badania naukowe mające na celu zgłębienie wiedzy w tym zakresie. Najnowsze badania w większym niż poprzednio stopniu odnoszą się do różnych wymiarów impulsywności, a w szczególności do jej aspektów poznawczych i behawioralnych. Jak zaznacza E. Arce i C. Santisteban, impulsywność poznawczą zdefiniować na-

³⁷ Tamże, s. 111.

³⁸ F.G. Moeller, E.S. Barratt, D.M. Dougherty, J.M. Schmitz, A.C. Swann, *Psychiatric aspects of impulsivity*, „Am. J. Psychiatry” 2001, nr 158, s. 1783–1793.

³⁹ G. Loewenstein, *Out of control: visceral influences on behaviour*, „Organ. Behav. Hum. Dec. Process” 1996, nr 65, s. 272–292.

⁴⁰ J.H. Daruna, P. Barnes, *A neurodevelopmental view of impulsivity. The impulsive client: theory, research and treatment*, DC: American Psychological Association, Washington 1993.

⁴¹ S.P. Whiteside, D.R. Lynam, *The Five Factor Model and impulsivity: using a structural model of personality to understand impulsivity*, „Pers. Individ. Differ” 2001, nr 30, s. 669–689.

leży „jako niezdolność do prawidłowej oceny konsekwencji wydarzeń i działań”⁴², a behawioralną (motoryczną) „jako brak możliwości zahamowania już rozpoczętej reakcji na bodziec”. Przyjąć zatem należy, że w przypadku impulsywności poznawczej zachowania dys socjalne mają charakter impulsywnej decyzji, a w impulsywności behawioralnej mają odzwierciedlenie w impulsywnym działaniu. Te dwa wymiary, jak się przyjmuje, są niezależnymi i, co niezwykle istotne, odmiennie uwarunkowanymi konstruktami. Podkreśla się również znaczenie tych aspektów impulsywności, które związane są z uwagą („attentional impulsivity”), a więc brakiem umiejętności właściwej oceny okoliczności towarzyszących danej sytuacji czy zdarzeniu, oraz emocjami („emotional impulsivity”), wskazując na rolę stanów emocjonalnych w podejmowaniu decyzji⁴³. W związku z powyższym, w doktrynie coraz częściej zwraca się uwagę na konieczność oddzielnej analizy i wyodrębnienia impulsywnego zachowania i impulsywności jako cechy osobowości⁴⁴. Potwierdzenia powyższej tezy dokonują A.C. Swann i wsp., wykazując, że „wysoki poziom impulsywności może być zarówno stałą cechą osobowości, jak i chwilowym stanem emocjonalnym występującym jako następstwo działania różnych czynników, wśród których szczególne znaczenie przypisuje się występowaniu silnego stresu lub nadużywaniu substancji psychoaktywnych, w tym alkoholu”, a podłożem zachowań impulsywnych w takim dynamicznym rozumieniu byłoby „chwilowe zaburzenie funkcjonowania ośrodków odpowiedzialnych za analizę odpowiedzi na bodziec zewnętrzny”⁴⁵.

2. Przes tępstwo jako przejaw osobowości dys socjalnej

2.1. Osobowość anty społeczna (dys socjalna)

Jak wyżej zasygnalizowano, biorąc pod uwagę przedmiot analizy, szczególną rolę w konfliktach społecznych wpływającą na przestępczość pełni osobowość anty społeczna (inaczej: dys socjalna; ang. *antisocial personality disorder*, ASPD). Wynika to z faktu, że charakterystyczne dla tego typu osobowości jest lekceważenie norm społecznych, nieliczenie się z innymi ludźmi i z powszechnie przyjętymi zasadami etycznymi i moralnymi. Są to osoby podatne na frustrację, co automatycznie łączy się z zachowaniami agresywnymi i gwałtownymi. Mają one tendencję

⁴² E. Arce, C. Santisteban, *Impulsivity: a review*, „Psicothema” 2006, nr 18, s. 213–220.

⁴³ H. De Wit, *Impulsivity as a determinant and consequence of drug use: a review of underlying processes*, „Addiction Biology” 2009, nr 14, s. 22–31.

⁴⁴ D. Brunner, R. Hen, *Insights into the neurobiology of impulsive behavior from serotonin receptor knockout mice*, „Annals of the New York Academy of Sciences” 1997, nr 836, s. 81–105.

⁴⁵ A.C. Swann, D.M. Dougherty, P.J. Pazzaglia, M. Pham, F.G. Moeller, *Impulsivity: a link between bipolar disorder and substance abuse*, „Bipolar Disord.” 2004, nr 6, s. 204–212.

do pogardzania innymi ludźmi i uznawania ich za winnych konfliktów, które sami spowodowali. Nie odczuwają winy ani wstydu, są niezdolni do tworzenia silnych i trwałych związków uczuciowych z innymi ludźmi. Za wszelką cenę dążą do natychmiastowego zaspokojenia popędów i potrzeb. Są nieobliczalni, skłonni do dominacji, koncentrują się na teraźniejszości, nie potrafią przewidywać skutków własnego postępowania i wysuwać wniosków z własnych czynów. Nie widzą granic między rzeczywistością a fikcją, prawdą a kłamstwem. Często szantażują otoczenie samobójstwem, mają tendencje do samouszkodzeń i konfliktów z prawem. Ludzie dysocjalni często są wrażliwi i łatwo ich urazić. Pierwsze objawy takiej osobowości można zauważyć już w wieku 15 lat. Objawia się to m.in. wchodzeniem w konflikt z prawem, uporczywe kłamstwa, używanie pseudonimów, manipulowanie innymi w celu uzyskania osobistych korzyści lub przyjemności, udział w bójkach i napaściach, brak poczucia winy w stosunku do pokrzywdzonych.

W literaturze przedmiotu, w odniesieniu do osobowości dysocjalnej, używa się także terminu psychopatia. Dotyczy ona głównie zaburzeń w kwestiach moralnych. Jak podaje A. Jakubik, na osobowość psychopatyczną składają się następujące cechy: brak umiejętności nawiązywania właściwych związków międzyludzkich, błędy w ocenie sytuacji społecznych, postawy instrumentalne wobec innych ludzi, ujmujący sposób bycia, egocentryzm, niezdolność do empatii, brak poczucia winy i wyrzutów sumienia, słaba zdolność do antycypacji, brak wglądu w siebie, nieprzystosowanie społeczne i niezdolność do uczenia się⁴⁶. Dla psychopatycznej osobowości charakterystyczna jest także przewaga procesów „biorę” nad „daję”, szczególnie w sferze uczuciowej. Ponadto uwidacznia się też skłonność do negatywnych form zachowań. Psychopata nie boi się, nie odczuwa lęku, co jest kolejnym elementem osobowości dysocjalnej. Osoba taka dąży do samozniszczenia, nierozróżniania granicy między prawdą a kłamstwem⁴⁷.

Wśród innych charakterystycznych cech osobowości dysocjalnej wyróżnić należy poziom lęku. Odnośnie do tej cechy w doktrynie istnieją rozbieżności. Jednostki przejawiające właściwości osobowości nieprawidłowej, według jednego poglądu, charakteryzują się „brakiem, lub znacznym deficytem lęku. Stan ten sprawia, że człowiek taki nie przyswaja sobie dostatecznie szybko i trwale rozmaitych norm i zasad, które mogłyby stać się podstawą moralności. Brak reakcji lękowej wyzwala jedynie reakcje agresywne. Przejawia się to w lekceważeniu zagrożenia bezpieczeństwa własnego lub innych osób, oraz w braku poczucia winy i nieumiejętności wyciągania wniosków z doświadczeń negatywnych i kar. Mniejszy poziom lęku u jednostek o osobowości dysocjalnej stanowi poważną przyczynę problemów w ich prawidłowym funkcjonowaniu. Może to być przyczyną zachowań antyspołecznych, często przybierających formę czynów brutalnych i okrutnych”⁴⁸. Skrajnie inny po-

⁴⁶ A. Jakubik, *Zaburzenia osobowości*, dz. cyt., s. 56.

⁴⁷ Tamże, s. 65.

⁴⁸ I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, PWN, Warszawa 2008, s. 99.

gląd prezentuje J.K. Gierowski, który twierdzi, że „istotną rolę w zaburzeniach osobowości sprawców zabójstw odgrywa wysoki poziom lęku. Sposób reagowania tych osób na frustracje i sytuacje zagrażające, autor opisuje w kategoriach lęk – gniew – agresja, a ich zgeneralizowany charakter wyjaśnia istnieniem wrogich, nieufnych i podejrzliwych postaw wobec otoczenia społecznego”⁴⁹. Podobne cechy mają charakteryzować według niego seryjnych zabójców na tle seksualnym. Sprawcy ci to jednostki, które we wczesnym dzieciństwie doznały głębokich frustracji i urazów, na skutek czego jako osoby dorosłe przejawiają nieufność, lękliwość i chłód emocjonalny. Jak wynika z powyższego, bez względu na właściwości osobowości dysocjalnej, stanowi ona potencjalną przyczynę niedostosowania społecznego. Skrajną postacią tego rodzaju zachowań jest przestępstwo z użyciem przemocy wiążące się z brakiem poszanowania reguł prawnych i moralnych. Sprzyja to lekceważącemu stosunkowi i tendencji do łamania różnego rodzaju norm i zasad życia społecznego. W wielu publikacjach spotkać można pojęcie: „przestępczy rdzeń osobowości”, które określa „zbór właściwości, które, umożliwiają danej osobie wejście na drogę przestępstwa”⁵⁰. Do cech tych należą: brak sumienia i poczucia winy, odpowiedzialności wobec innych, niewrażliwości na cierpienie, a także ubóstwo emocjonalne. Ponadto u tego typu jednostek istotna jest nieumiejętność wyciągania wniosków ze społecznych doświadczeń i niski poziom lęku, niepowodzenie w dostosowaniu się do norm społecznych i zgodnych z prawem zachowań, przejawiające się poprzez powtarzające się akty, będące podstawą do aresztowania. U osobowości przestępczej przeważa też skłonność do reagowania agresywnego pod wpływem impulsu. Powyższe cechy stanowią podstawę do popełniania przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu. Można stwierdzić, że w większości wypadków przestępstwa popełniają osoby dysocjalne i antyspołeczne⁵¹.

2.2. Czynniki kształtujące osobowość dysocjalną

Ogromny wpływ na kształtowanie osobowości dysocjalnej ma środowisko rodzinne. Różnego rodzaju zaburzenia zachowania wydają się stanowić efekt nieprawidłowych relacji wewnątrzrodzinnych z okresu dzieciństwa. Są to m.in.: brak oparcia w rodzinie, brak poczucia bezpieczeństwa i rozbiecie rodziny na skutek rozvodu, separacji czy śmierci, nadużywanie alkoholu przez rodziców (opiekunów), przestępczość rodziców (opiekunów) i prezentowanie dziecku niewłaściwych wzorców zachowań, przemoc fizyczna, psychiczna i seksualna w stosunku do dziecka oraz agresja, chłód emocjonalny, lękliwość, odrzucenie dziecka, brak akceptacji, postawa nadmiernie pobłażliwa, zbyt rygorystyczna lub niekonsekwent-

⁴⁹ J.K. Gierowski, *Motywacyjna rola lęku w genezie zabójstw* [w:] J.K. Gierowski, Z. Majchrzyk (red.), *Psychopatologia zabójstw*, Wyd. PTP, Warszawa 1992, s. 130.

⁵⁰ A. Bilikiewicz, *Psychiatria...*, dz. cyt., s. 255.

⁵¹ Tamże, s. 255.

na. Główne potrzeby powinny być zaspokojone w środowisku rodzinnym dziecka, natomiast frustracja wywołana niezaspokojeniem nawet jednej z nich może doprowadzić do nieprawidłowego rozwoju osobowości, zaburzeń przystosowania, a nawet przestępczości. Mogą się one przejawiać w formie zachowań społecznych, a nawet antyspołecznych.

Oprócz szkodliwego oddziaływania na jednostkę elementów patologicznych w rodzinie, duży wpływ na formowanie osobowości dyssocjalnej mają m.in.: konflikty między jednostkami i grupami społecznymi, rozbieżności między tradycyjnymi wzorcami kulturowymi a wymaganiami nowej sytuacji społecznej. Wpływ tych czynników generuje rozwój zachowań kryminogennych. B. Hołyst wyróżnia: chęć zdobycia pieniędzy lub innych korzyści materialnych, zaimponowania innym, namowa kolegów bądź dorosłych osób, chęć przebywania i realizowania się w grupach nieformalnych, powielanie wzorców i zachowań mających swoje źródło w domu rodzinnym, poczucie bezkarności za wcześniejszą działalność przestępczą oraz poszukiwanie akceptacji, gdy nie można znaleźć oparcia wśród rodziców i opiekunów⁵².

Czynniki społeczne mają ogromny wpływ na rozwój osobowości antyspołecznej. Przykładowo u młodych sprawców przestępstw zaobserwowano: wysoki poziom lęku, zaburzenia emocjonalne w postaci niezrównoważenia, impulsywności, nadpobudliwości oraz obniżony poziom uspołecznienia⁵³. Dodatkowo także brak pewności siebie, nieumiejętność radzenia sobie z własnymi stanami emocjonalnymi, zahamowaniami i powierzchownością w kontaktach społecznych. Wiele z wyżej wymienionych cech jest analogicznych do tych, które występują w osobowości dyssocjalnej. Należy zaznaczyć, że istotną rolę w osobowości antyspołecznej odgrywa także poczucie kontroli nad samym sobą, jak i nad otoczeniem. W przypadku osobowości dyssocjalnej człowiek, chcąc kontrolować sytuację, wytwarza swoisty typ manipulacji, którego zadaniem jest zdobywanie informacji i panowanie nad sytuacją. W przypadkach, gdy manipulacja staje się głównym celem osoby, wtedy wiadomo, że jest to osobowość dyssocjalna. Zachowania takie „przybierają formę działań instrumentalnych, związanych z postrzeganiem innych osób przez pryzmat własnych celów, jako narzędzi pomocnych w ich realizacji. Dzięki nim osoba zdobywa informacje potwierdzające jej poczucie kontroli, a tym samym podtrzymujące poczucie własnej wartości”⁵⁴.

Cechy osobowości osób przejawiających tego rodzaju zachowania często określa się mianem „osobowości makiawelistycznej”, nazywanej w skrajnych przypadkach „zespołem chłodu”⁵⁵. Ich działania charakteryzuje postrzeganie innych ludzi

⁵² B. Hołyst, *Psychologia kryminalistyczna*, Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis, Warszawa 2009, s. 123.

⁵³ A. Jakubik, *Zaburzenia osobowości*, dz. cyt., s. 77.

⁵⁴ Tamże, s. 77.

⁵⁵ R. Christie, F. Geis, *Studies in machiavellianism*, Academic Press, New York-London 1970.

z punktu widzenia własnych dążeń, jako obiektów, którymi można manipulować dla osiągnięcia własnych celów. Manipulacje można podzielić na:

- zachowania polegające na manipulowaniu innymi osobami za pomocą zwiększania własnej atrakcyjności; w celu wykreowania pozytywnego wrażenia i uzyskaniu własnych celów;
- zachowania agresywne, których celem jest szkoda, krzywda, cierpienie i ból u innych osób (dzięki nim redukuje się napięcie emocjonalne);
- samobójstwo usiłowane – zamachy na własne życie w sytuacjach, w których inne typy manipulacji przestają być efektywne⁵⁶.

Spośród wymienionych mechanizmów manipulacyjnych najbardziej charakterystycznym dla osobowości dyssocjalnej jest zachowanie agresywne, przybierające formę działań antyspołecznych. Agresja daje satysfakcję i napęd do dalszych działań dla osoby dyssocjalnej. Sprzyja temu także m.in. niezdolność do empatii na widok cierpienia ofiary przemocy, postrzeganie innych ludzi jako obiektów ułatwiających zaspokojenie potrzeb i niski poziom uspołecznienia. Dzięki agresywnej manipulacji sprawca przestępstwa może mieć zwiększone poczucie kontroli nad zdarzeniami. Wymienione cechy osobowości dyssocjalnej stanowią potencjalne braki akceptacji w społeczeństwie. Ich skrajną formą jest przestępstwo z użyciem przemocy⁵⁷.

2.3. Osobowość dyssocjalna i jej wpływ na odpowiedzialność karną

Patrząc z praktycznego punktu widzenia, należy zwrócić uwagę na problematykę ponoszenia odpowiedzialności karnej przez sprawców przestępstw, również o osobowości dyssocjalnej. W literaturze przedmiotu, głównie o charakterze prawnokarnym, problematykę tę podnosi się w aspekcie poczytalności (a więc i karalności), a przede wszystkim niepoczytalności (zazwyczaj niekaralności) sprawcy, natomiast w przypadku zaburzeń o charakterze dyssocjalnym, które mogą stanowić podstawę orzeczenia o niepoczytalności, zaburzenia te charakteryzuje się w literaturze psychopatologicznej.

Jak z tego wynika, problematyka związana z zaburzeniami osobowości jest zagadnieniem wieloaspektowym, odnoszącym się do kwestii teoretycznych, tak w zakresie psychopatologicznym⁵⁸, jak i związanych z odpowiedzialnością na zasadnicze pytanie o to, czy „dysocjacyjne zaburzenia tożsamości mogą (i w ramach jakiej kategorii przyczyn) doprowadzić do stwierdzenia zniesienia albo ograniczenia

⁵⁶ A. Jakubik, *Zaburzenia osobowości*, dz. cyt., s. 89.

⁵⁷ Tamże, s. 89.

⁵⁸ R. Wojtyńska, K. Małyszczak, *Osobowość i zaburzenia osobowości w modelu psychologicznym* [w:] A. Kiejna, K. Małyszczak (red.), *Psychiatria. Podręcznik akademicki*, Wrocław 2016, s. 237–257; A. Jasińska-Kania, *Socjologiczna koncepcja osobowości* [w:] Z. Krawczyk, W. Morawski (red.), *Socjologia. Problemy podstawowe*, Warszawa 1991, s. 78–99; S. Gerstmann S., *Osobowość. Wybrane zagadnienia psychologiczne*, Warszawa 1970, s. 90–118.

w znacznym stopniu zdolności rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem przez sprawcę czynu zabronionego⁵⁹.

W praktyce wymiaru sprawiedliwości istnieje wymóg połączenia tych dwóch aspektów ocennych – bez względu na rodzaj popełnionego przestępstwa, jeżeli występują przesłanki świadczące o pełnej lub niepełnej poczytalności albo niepoczytalności lub zaburzeń osobowości dyssocjalnej, poddaje się sprawcę czynu zabronionego specjalistycznym badaniom, których wynik może stanowić podstawę obostrzenia lub złagodzenia odpowiedzialności karnej, a nawet odstąpienia od ukarania. Do najbardziej rozpowszechnionych zaburzeń, jak sygnalizowano uprzednio, zalicza się:

- zaburzenia zachowania, zazwyczaj odbiegające od oczekiwanych i zgodnych z ogólnie przyjętymi w społeczeństwie normami zachowań społecznych;
- niedostosowanie społeczne, a ramach którego występują zaburzenia odnoszące się do wszelkich form wadliwego stosunku do innych ludzi, wynikających z zaburzeń emocjonalnych oraz defektów w tym zakresie;
- psychopatię – odnoszącą się do osobowości charakteryzującej się deficytem lęku i brakiem umiejętności nawiązywania kontaktów z innymi ludźmi oraz wchodzenia w głębsze związki emocjonalne⁶⁰.

W celu ustalenia poziomu zaburzeń u osób dyssocjalnych, jak podkreśla W. Rybicka, rozpoznanie „osobowości dyssocjalnej” przeprowadza w ramach postępowania diagnostycznego lekarz psychiatra, w oparciu o wnikliwy wywiad, analizę otrzymanych dokumentów oraz obserwację kliniczną. Dodatkowo psychiatra często zasięga konsultacji psychologicznej i zaleca przeprowadzenie testów diagnozy osobowości, ułatwiających rozpoznanie konkretnego zaburzenia. W praktyce, jak się wydaje, najpowszechniej stosowanym testem jest psychologiczny test osobowości MMPI (*Minnesota Multiphasic Personality Inventory*), który zawiera aż 567 pytań, na które należy udzielić odpowiedzi tak/nie/nie wiem. Mimo czasochłonności i konieczności odpowiedniego poziomu motywacji i determinacji ze strony pacjenta, wynik uzyskany po jego przeprowadzeniu i analizie jest bardzo wiarygodny⁶¹.

Patrząc z praktycznego punktu widzenia, aby możliwe było postawienie diagnozy osobowości dyssocjalnej, psychiatra ocenie musi poddać wiele kryteriów specyficznych zaburzeń osobowości. Jako pierwsze ocenie musi podlegać kryte-

⁵⁹ A. Daniszewska, *Wybrane cechy osobowości a poczytalność – studium kryminologiczne*, praca doktorska obroniona w Katedrze Prawa Karnego i Kryminologii Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2019, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/8736/1/A_Daniszewska_Wybrane_cechy_osobowosci_a_poczytalnosc.pdf (dostęp 20.10.2023); A. Golonka, *Niepoczytalność i poczytalność ograniczona*, Warszawa 2013; tenże, *Odpowiedzialność karna sprawcy z naprzemiennym rozszczepieniem osobowości*, „Ius Novum” 2023, vol. 17, nr 2, s. 1–19.

⁶⁰ J. Pionkowski, *Zaburzenia osobowości*, dz. cyt., s. 266.

⁶¹ W. Rybicka, *Osobowość dyssocjalna, czyli antyspołeczne zaburzenie osobowości*, 2021, https://www.mp.pl/pacjent/psychiatria/zaburzenia_osobowosci/77208,osobowosc-dyssocjalna-czyli-antyspoeczne-zaburzenie-osobowosci (dostęp 9.10.2023).

rium wystąpienia u pacjenta wyraźnie odbiegających od akceptowalnych przez otoczenie zachowań i modelu przeżywania wewnętrznego w co najmniej dwóch obszarach, a więc – po pierwsze: spośród procesów poznawczych, czyli sposobów postrzegania i interpretowania rzeczywistości, uczuciowości, kontroli nad impulsami i nagrażania potrzeb, oraz – po drugie: sposobu odnoszenia się do innych i postępowania w sytuacjach międzyludzkich. Ponadto zaburzenie musi przejawiać się jako nieelastyczność, nieprzystosowanie lub innego rodzaju dysfunkcjonalność i winno obejmować szeroki zakres sytuacji indywidualnych i społecznych, przez co dana osoba doznaje cierpienia lub negatywnie wpływa na otoczenie lub dochodzi do obu tych sytuacji. Wymagane jest też, aby objawy te były stabilne, trwałe przewlekłe, a ich początek był obserwowany w okresie późnego dzieciństwa lub w wieku młodzieńczym. W sytuacji, gdy objawy te nie występują, winno nastąpić wykluczenie rozpoznania i uznanie zaobserwowanych (odbiegających od wymienionych wyżej) objawów za symptomy innego zaburzenia psychicznego, jednak współwystępowanie innych zaburzeń psychicznych nie wyklucza tego rozpoznania. Przed postawieniem diagnozy lekarz winien wykluczyć także chorobę organiczną, uraz lub dysfunkcję mózgu⁶².

Rozpoznanie osobowości dyssocjalnej winno obejmować wyżej wymienione kryteria zaburzeń osobowości, a ponadto należy stwierdzić u badanej osoby minimum trzy z następujących objawów: 1) bezwzględne nieliczenie się z uczuciami innych, 2) silną i utrwaloną postawę nieodpowiedzialności i lekceważenia społecznych norm, reguł i zobowiązań, 3) niezdolność utrzymania trwałych związków z innymi, chociaż nie występują trudności w ich nawiązywaniu, 4) bardzo niską tolerancję frustracji i niski próg wyzwalania agresji, w tym zachowań gwałtownych, 5) niezdolność przeżywania poczucia winy i wykorzystywania doświadczeń, a w szczególności – doświadczanych kar, 6) wyraźną skłonność do obwiniania innych lub wysuwania pozornie zasadnych racjonalizacji zachowań, które skutkują konfliktami z otoczeniem. Ponadto pacjent poddany rozpoznaniu osobowości dyssocjalnej, oprócz powyższych kryteriów, musi mieć ukończone 18 lat oraz musi posiadać udokumentowane występowanie zaburzeń związanych z zachowaniem jeszcze przed 15. rokiem życia, a jego zachowania antyspołeczne nie mogą stanowić objawu chorób takich jak schizofrenia czy choroba afektywna dwubiegunowa (*epizod maniakalny*)⁶³.

Wśród innych zaburzeń osobowościowych mogących stanowić podstawę orzeczenia niepoczytalności sprawcy, wyróżnić można: 1) naprzemienne rozszczepienie osobowości, 2) schizofrenię i psychopatię.

Pierwsze z wymienionych zaburzeń, tj. „naprzemienne rozszczepienie osobowości”, zwane także „rozdwojeniem jaźni” (ang. *double consciousness*)⁶⁴ czy „oso-

⁶² Tamże.

⁶³ Tamże.

⁶⁴ I. Hacking, *Double consciousness in Britain 1815–1875*, „Dissociation” 1991, vol. 4(3), s. 134–146.

bowością wieloraką” lub „osobowością mnogą”⁶⁵, a posługując się fachową nomenklaturą: dysocjacyjne (konwersyjne) zaburzenia tożsamości (DZT), stanowi problem, którego skala jest nieznaczną. Jak dowodzą jednak prowadzone w tym kierunku badania, problemu tego nie sposób lekceważyć, gdyż zaburzeniami tymi może być dotkniętych nawet niemal 18,3% dorosłych ludzi (gdzie chodzi o dysocjacyjne zaburzenia) i ponad 3% w odniesieniu do dysocjacyjnych zaburzeń tożsamości⁶⁶. W świetle innych badań prowadzonych na pacjentach ośrodków zdrowia psychicznego leczonych ambulatoryjnie, proporcje te stają się jeszcze bardziej zatrważające. Wynika z nich, że odsetek osób w populacji dorosłych cierpiących na zaburzenia dysocjacyjne może wynosić nawet blisko 41%, a w wypadku zaburzeń dysocjacyjnych tożsamości – 7,5%⁶⁷.

Drugim obok „rozdwojenia jaźni” zaburzeniem, mającym potencjalny wpływ na uznanie danej osoby za niepoczytalną, jest zaburzenie psychotyczne, jakim jest „schizofrenia”, którą określa się również mianem: „rozszczenia umysłu” (z gr. *schízō* „rozszczeniać”; *phrén* „rozum, umysł”) bądź „jednoczesnego zaburzenia osobowości” i jest „chorobą lub grupą chorób psychicznych o różnorodnych objawach, przebiegu oraz następstwach życiowych; cechuje się występowaniem objawów specyficznej dezintegracji osobowości, tj. zmniejszeniem lub utratą naturalnej spójności i wzajemnej harmonii między składnikami budującymi życie psychiczne; zewnętrznie przejawia się to zmianami w zachowaniu chorego, które, rozmijając się z wymogami rzeczywistości i oczekiwaniami otoczenia (niedostosowanie), jest odbierane jako w różnym stopniu niezrozumiałe, nieprzewidywalne lub dziwaczne”⁶⁸. Tak rozumiana schizofrenia stanowi całkowicie odmienną kategorię zaburzeń, co znajduje potwierdzenie w świetle klasyfikacji diagnostycznej⁶⁹, a zatem nie należy utożsamiać zaburzeń schizofrenicznych z zaburzeniami dysocjalnymi (sklasyfikowanymi w ICD-10 jako „Zaburzenia osobowości i zachowania dorosłych”, pod pozycją F60.2). Należy zaznaczyć, że – jak sugeruje się w piśmiennictwie psychopatologicznym – należy odróżnić schizofrenię od szerszej kategorii

⁶⁵ P.G. Zimbardo, R.J. Gerrig, *Psychologia i życie*, dz. cyt., s. 649.

⁶⁶ R. Tomalski, I.J. Pietkiewicz, *Rozpoznawanie i różnicowanie zaburzeń dysocjacyjnych – wyzwania w praktyce klinicznej*, „Czasopismo Psychologiczne – Psychological Journal” 2019, vol. 25(1), s. 47; W. Orlof, K.M. Wilczyńska, N. Waszkiewicz, *Dysocjacyjne zaburzenie tożsamości (osobowość mnoga) – powszechniejsze niż wcześniej sądzono*, „Psychiatria” 2018, t. 15(4), s. 229–230.

⁶⁷ L. Brand, V. Sar, P. Stavropoulos, Ch. Krüger, M. Korzekwa, A. Martínez-Taboas, W. Middleton, *Separating Fact from Fiction: An Empirical Examination of Six Myths About Dissociative Identity Disorder*, “Harvard Review of Psychiatry” 2016, vol. 24(4), s. 260–262.

⁶⁸ *Encyklopedia PWN*, hasło: „schizofrenia”, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/schizofrenia;3973032.html> (dostęp 17.10.2023).

⁶⁹ J. Wciórka, *Psychozy schizofreniczne* [w:] A. Bilikiewicz (red.), *Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny*, Warszawa 2009, s. 272–275.

obejmującej zaburzenia „kręgu schizofrenicznego”⁷⁰. Zastrzeżenia te wydają się zasadne z uwagi na to, że zarówno w odniesieniu do zaburzeń kręgu schizofrenicznego, jak i do tzw. „psychopatii” doktryna prawa karnego i judykatura przez lata wypracowały stosunkowo zgodne stanowisko w kwestii tego, że mogą one stanowić przyczynę niepoczytalności, jak ma to miejsce w przypadku schizofrenii, lub też – wprost przeciwnie, zazwyczaj nie powodują nawet ograniczenia poczytalności w znacznym stopniu, jak w odniesieniu do zaburzeń dyssocjalnych. Stanowisko to znajduje potwierdzenie także w praktyce sądowo-orzeczniczej⁷¹.

W przypadku cech osobowościowych w kontekście przestępstw, a więc będących podstawą orzeczenia o poczytalności lub niepoczytalności sprawcy, wyróżnić można: obok osobowości dyssocjalnej, czy antyspołecznej, także „psychopatię”, którą definiuje się jako „specyficzny rodzaj zaburzenia osobowości charakteryzujący się trzema szeroko rozumianymi wymiarami: aroganckim i kłamliwym stylem funkcjonowania interpersonalnego, poważnymi deficytami rozumienia, przeżywania i ekspresji emocji oraz mocno zaznaczoną impulsywnością zachowania”⁷². Oryginalnie koncepcja „psychopatii” zakłada istnienie dwóch podstawowych czynników składających się na obraz psychopatii: czynnika interpersonalno-afektywnego oraz czynnika antyspołecznego stylu życia (*socially deviant lifestyle*). Pierwszy z nich dotyczy egoistycznego, wrogiego i pozbawionego wyrzutów sumienia wykorzystywania innych, czarującego, lecz powierzchownego uroku osobistego, tendencji do patologicznego kłamstwa, przesadnie zawyżonego poczucia własnej wartości, powierzchownej i płytkiej uczuciowości, chłodu emocjonalnego oraz nieodpowiedzialności. Drugi czynnik z kolei wiąże się z chronicznie niestabilnym, antyspołecznym i nieakceptowanym stylem życia, dużym zapotrzebowaniem na stymulację i dużą podatnością na znudzenie, pasożytniczym trybem życia, niewielką samokontrolą zachowania, brakiem realizmu i planowania dalekosiężnych celów, impulsywnością, nieodpowiedzialnością oraz lekkomyślnością⁷³.

Najpopularniejszą obecnie konceptualizację psychopatii, uwzględniającą skłonności do zachowań przestępczych i kryminalistyki, przypisać należy R.D. Haremu, który rozwijając zakres specyficznego zaburzenia osobowości, stworzył tzw. operacyjną koncepcję psychopatii oraz najpopularniejsze obecnie narzędzia do jej pomiaru – *Psychopathy Checklist-Revised* (PCL-R), które doczekało się różnych modyfikacji (np. *Psychopathy Checklist: Screening Version* (PCL: SV)). R.D. Hare, zajmując się opisem spektrum funkcjonalnego psychopatów, „psychopatię” defi-

⁷⁰ Tamże; T. Hadyś, *Zaburzenia psychotyczne* [w:] A. Kiejna, K. Małyszczak (red.), *Psychiatria. Podręcznik akademicki*, Wrocław 2016, s. 147–157.

⁷¹ A. Golonka, *Niepoczytalność i poczytalność ograniczona*, dz. cyt., s. 149, 491–492.

⁷² L. Johnstone, D.J. Cooke, *Psychopathic-like traits in childhood: conceptual and measurement concerns*, „Behavioral Sciences and the Law” 2004, nr 22, s. 103–125.

⁷³ Ł. Barwiński, *Psychopatia*, 2012, https://www.mp.pl/pacjent/psychiatria/zaburzenia_osobowosci/71276,psychopatia (dostęp 15.10.2023).

niuje jako „kombinację interpersonalno-afektywnych charakterystyk funkcjonowania jednostki w połączeniu z jej antyspołecznym stylem życia”⁷⁴. Według tego uczonego, psychopaci mogą być osobami z dużym, pozornym urokiem osobistym i charyzmą, pewnością siebie, mogą być postrzegani jako osoby bystre, sprawne, atrakcyjne, opanowane w sytuacjach społecznych, zachowujące spokój w sytuacjach presji, nieobawiające się wpadki, są jednak – jak dowodzi praktyka prawno-kryminalistyczna – bezwzględni⁷⁵ i mają negatywny wpływ na jednostki i społeczeństwo. Przejawiając powierzchowny urok oraz pozytywne emocje i zachowania prospołeczne, posługują się kłamstwem i manipulacją w celu osiągnięcia korzyści.

Mimo tak negatywnej postawy osób dotkniętych psychopatią wobec społeczeństwa i jednostek, psychopatii nie należy utożsamiać z przestępczością czy skłonnością do zachowań antyspołecznych, chociaż wielu psychopatów rzeczywiście popełnia poważne przestępstwa. Ten element decyduje o tym, że termin „psychopatia” zalicza się zazwyczaj do dziedziny psychiatrii sądowej i traktowany jest jako „diagnoza prawna”, dlatego też w „proces diagnostyczny psychopatii zwykle zaangażowani są biegli sądowi, gdyż osoby psychopatyczne przejawiają zachowania przestępcze i w związku z tym często mają problemy prawne”⁷⁶. Stan ten ma potwierdzenie w praktyce – jak zaznacza R.D. Hare, tylko 1% społeczeństwa lub nawet mniej to psychopaci, natomiast w populacji więźniów ich udział wynosi aż 15–25%⁷⁷. S.D. Hart i R.D. Hare dokonali przeglądu badań nad psychopatią wśród pełnoletnich przestępców seksualnych i stwierdzili, że procent psychopatów jest najwyższy wśród przestępców seksualnych obierających za swoje ofiary osoby dorosłe, nieco niższy wśród obierających za ofiary młodzież i najniższy wśród tych, których ofiarami są dzieci (od 5% do 15%)⁷⁸. Ten układ wyników udało się później potwierdzić⁷⁹.

⁷⁴ R.D. Hare, *Psychopathy as a risk factor for violence*, „Psychiatric Quarterly” 1999, nr 3, s. 181–197; tenże, *Psychopaci są wśród nas*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 2007.

⁷⁵ Tenże, *Psychopathy, affect and behaviour* [w:] D. Cooke, A. Forth, R.D. Hare (red.), *Psychopathy: Theory, research and implications for society*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht–Boston–London 1998, s. 105–139.

⁷⁶ H.C. Morana, M.H. Stone, E. Abdalla-Filho, *Transtornos de personalidade, psicopatia e serial killers. Personality disorders, psychopathy and serial killers*, „Rev Bras Psiquiatr” 2006, 28(Supl II), s. 74–79.

⁷⁷ R.D. Hare, *Psychopathy: A clinical construct whose time has come*, „Criminal Justice and Behavior” 1996, nr 23, s. 25–54.

⁷⁸ S.D. Hart, R.D. Hare, *Psychopathy: Assessment and association with criminal conduct* [w:] D.M. Stoff, J. Breiling, J.D. Maser (red.), *Handbook of antisocial behavior*, John Wiley & Sons, New York 1997, s. 22–35.

⁷⁹ M.C. Seto, H.E. Barbaree, *Psychopathy, treatment behavior, and sex offender recidivism*, „Journal of Interpersonal Violence” 1999, nr 14, s. 1235–1248; M. Chaffin, E. Letourneau, F. Silovsky, *Dorośli sprawcy wykorzystywania seksualnego dzieci – przegląd zagadnień*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka” 2002, nr 1, s. 3–4, <https://dzieckokrzywdzone.fdcs.pl/index.php/DK/article/view/93> (dostęp 9.10.2023).

3. Profil psychologiczny jako efekt badania osobowości na przykładzie nieznanego sprawcy podpałen

Praktycznym wynikiem badania osobowości sprawców przestępstw jest profil psychologiczny, który wykorzystuje się w procesie wykryczym do typowania nieznanego sprawcy. Zdaniem J. Douglasa „profilerzy analizują informacje zabrane z miejsca przestępstwa, aby odczytać z nich to, co ujawniają na temat typu osoby, która to przestępstwo popełniła”⁸⁰. Podobnie zakresowo profilowanie zdefiniowali inni badacze. R. Ressler np. uznaje profilowanie jako „badanie nierozwiązanych przestępstw, w celu ustalenia prawdopodobnych cech osobowościowych i cech zachowania niezidentyfikowanych sprawców zbrodni”⁸¹, a J.E. Douglas jako „opis kompozytu behawioralnego nieznanego przestępcy, wynikającego z analizy materiału zebranego na miejscu zbrodni”⁸². S.A. Egger natomiast uważa, że profilowaniem jest „usiłowanie zaopatrzenia śledczych w większą liczbę informacji na temat sprawcy, który jest identyfikowany”; B. Turvey, że jest to „proces wnioskowania o osobowości osób odpowiedzialnych za popełnienie czynów kryminalistycznych”⁸³, a V. Geberth, że to „naukowa próba dostarczenia śledczym specyficznych informacji na temat typu osoby która popełniła przestępstwo”⁸⁴. Obecnie profilowanie definiowane jest jako proces „dochodzenia do krótkiej, dynamicznej charakterystyki nieznanego sprawcy przestępstwa obejmującej jego najważniejsze cechy oraz przejawy zachowań”⁸⁵. Z treści tych definicji wynika, że budowanie profilu psychologicznego jest procesem złożonym. W literaturze kryminalistycznej często używa się określenia: profilowanie sprawców przestępstw, co oznacza wyciąganie wniosków o sprawcy na podstawie jego zachowania w trakcie przestępstwa. Zgodnie z poglądami R.M. Holmesa, profilowanie ma praktyczne zastosowanie w takich obszarach jak:

- sporządzenie opinii psychologicznej zawierającej charakterystykę psychofizyczną sprawcy (gdy nie jest on znany);
- typowanie konkretnego sprawcy spośród podejrzanych oraz ocena dowodów przy nim znalezionych, wskazujących na jego związek z przedmiotowym zdarzeniem;
- przygotowanie strategii przesłuchania zatrzymanego⁸⁶.

⁸⁰ J.E. Douglas, *Criminal profiling from crime scene analysis*, „Behavioral Sciences and the Law” 1986, nr 4, s. 401–421.

⁸¹ J.E. Douglas, R. Ressler, A.W. Burgess, C. Hartman, *Criminal profiling from crime scene analysis*, „Behavioral Science & The Law” 1986, vol. 4, no. 4, Quantico, s. 406.

⁸² Tamże, s. 407.

⁸³ B. Turvey, *Criminal Profiling: An Introduction to Behavioral Evidence Analysis*, San Diego 2001, s. 35.

⁸⁴ V. Geberth, *The signature Aspectin criminal Investigation*, „Law and Order Magazine” 1994, nr 43(11), s. 45.

⁸⁵ J. Konieczny, M. Szostak, *Profilowanie kryminalne*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011, s. 17.

⁸⁶ R.M. Holmes, S.T. Holmes, *Current perspectives on sex crimes*, Sage Publications, Thousand Oaks, ondon, New Delhi 2002, s. 183.

W polskiej praktyce organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości wykorzystanie profilowania kryminalistycznego koncentruje się wokół dwóch zastosowań, a mianowicie: na potrzeby dochodzenia lub śledztwa (policji lub prokuratora) zarówno jako czynności procesowej, jak i pozaprocessowej, oraz na potrzeby procesowe (prokuratura, sąd)⁸⁷.

Wieloletnie doświadczenia kryminalistyki pozwalają stwierdzić, że dużo ustaleń można wywnioskować z zachowania sprawcy na miejscu przestępstwa.

Przedmiotowe wnioskowanie, patrząc z praktycznego punktu widzenia, opiera się na ocenie zachowania sprawcy na miejscu przestępstwa, przy wykorzystaniu wiedzy pozyskanej z różnych źródeł, jak np. zeznań pokrzywdzonych i świadków (jeżeli w zdarzeniu uczestniczyli), a najczęściej w oparciu o ustalenia dokonane podczas oględzin miejsca zdarzenia, które koncentrują się na „modus operandi” („sposób działania”) oraz motywacji sprawcy. Oceny dokonują funkcjonariusze służb kryminalnych wykonujący czynności na miejscu zdarzenia, którzy następnie wykorzystują tę wiedzę do tworzenia osobowych wersji kryminalistycznych, a także przekazują ją profilerowi, który podejmując próbę profilowania nieznanego sprawcy, winien szukać odpowiedzi na pytania: „Kto, co i w jaki sposób?”. Tymi pytaniami posługiwał się już J. Douglas, który zauważył, że sposób działania sprawcy oraz jego motyw przewodni doprowadzają do odkrycia sprawcy⁸⁸. Potwierdza to także B. Hołyst, który „modus operandi” oraz motywację sprawcy uważa za „źródło wiedzy o jego cechach osobowości i zaburzeniach powstałych na tym tle. Wszelkie informacje, których dostarczają oględziny miejsca zdarzenia, ciała ofiary i zeznania świadków są podstawą do sporządzenia wartościowego profilu psychologicznego”⁸⁹.

W polskiej rzeczywistości, zgodnie ze śledczo-kryminalistycznymi procedurami, poszukuje się odpowiedzi nie tyle na pytanie: „Kto, co i w jaki sposób?”, ale odpowiedzi na tzw. „siedem złotych pytań”: 1) „Co?” 2) „Gdzie?” 3) „Kiedy?” 4) „Jak?” 5) „Czym?” 6) „Dlaczego?” 7) „Kto?”⁹⁰, wśród których znajduje się m.in. pytanie o sposób popełnienia przestępstwa oraz motywację sprawcy. Odpowiedzi szuka się już od momentu podjęcia pierwszych czynności śledczych, a ich ustalenie umożliwia określenie wielu cech osobowości sprawcy przestępstwa. Dlatego też poszukuje się motywów oraz przyczyn popełniania przestępstw, które są trudne do odseparowania od siebie, ponieważ terminy te w pewien sposób nawzajem się przeplatają. Oznacza to, że „przyczyny mogą mieć wpływ na zaistnienie motywu, z kolei motyw może się okazać przyczyną popełnienia przestępstwa”⁹¹.

⁸⁷ B. Lach, *Profilowanie kryminalistyczne*, dz. cyt., s. 58.

⁸⁸ J.E. Douglas, M. Olshaker, *The Anatomy of Motive*, New York 1999, s. 17.

⁸⁹ B. Hołyst, *Kryminalistyka*, PWN, Warszawa 2000, s. 1019.

⁹⁰ P. Girdwoyń, *Wersje kryminalistyczne. O wykrywaniu przestępstw*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 2000, s. 173.

⁹¹ M. Calkiewicz, *Modus operandi sprawców zabójstw*, Warszawa 2010, s. 62.

Wynika to z zakresu definicyjnego tych pojęć – motyw, motywacja, rozumiana jest jako „proces regulacji, który steruje czynnościami człowieka tak, aby doprowadziły one do określonego efektu, takiego jak: zmiana w fizycznym lub społecznym stanie rzeczy, zmiana w sobie lub zmiana własnego położenia fizycznego, czy społecznego”⁹², przy czym jako „bodziec natury psychicznej, jak i fizjologicznej, który skłania człowieka do ściśle określonego działania, aby osiągnąć zamierzony cel”⁹³ może mieć ona charakter świadomy bądź nieświadomy. Przyczyna natomiast to „czynnik lub zespół warunków wywołujący jakies zjawisko jako swój skutek”⁹⁴, wśród których można wyróżnić: 1) przyczyny socjologiczne, w strukturze których wyszczególnić należy oddziaływanie środowiska na sprawcę – mowa tu o stałym kontakcie z ludźmi (rodziną, środowiskiem, w którym on przebywa, pracuje itp.) i wywoływanym przez nich wpływie, ale też o wpływie innych czynników, jak np. niedostateczne warunki materialne czy zachowania wywoływane przez media⁹⁵; 2) przyczyny biologiczne (wewnętrzne), które są ściśle związane z fizycznym i psychicznym działaniem organizmu człowieka – wśród nich wymienić można m.in.: choroby psychiczne, zaburzenia osobowości (psychoza, schizofrenia, psychopatia) oraz środki psychoaktywne (alkohol, narkotyki)⁹⁶.

Jak wynika z katalogu powyższych zależności wchodzących w strukturę osobowości dysocjalnej, funkcjonariusze prowadzący czynności śledcze nie są w stanie ustalić konkretnej przyczyny czy motywów kierujących daną osobą do popełnienia przestępstwa. Dlatego też mogą się oni wspomagać teoretycznym modelem obejmującym trzy rodzaje zjawisk, a mianowicie: wybór lub selekcja kierunku działania, uruchamianie zachowań związanych z kierunkiem działania oraz regulacja tych zachowań, odpowiednio koncentrując przy tym uwagę na czynnikach determinujących wybór celów i drogi ich osiągnięcia (np. kiedy i jak zaczyna się zachowanie zorientowane na cel, jak jest uruchamiane, podtrzymywane i kończone). Ustalając zatem proces motywacyjny kierujący poczynaniami sprawców przestępstw, należy go wiązać z faktem wspomnianej uprzednio rekonstrukcji procesu motywacyjnego, zachodzącego w psychice konkretnego sprawcy. W związku z powyższym prowadzący czynności wykrywcze, chcąc ustalić przyczyny i motywy przestępczego działania danej osoby, uwagę koncentrują na analizie zachowania w powiązaniu z pozyskanymi danymi osobopoznawczymi osób wytypowanych (w ramach wywiadów osobopoznawczych i operacyjnych, wraz z uwzględnieniem policyjnych baz danych), które mogą naprowadzić ich na osobę rzeczywiście po-

⁹² J. Reykowski, *Osobowość jako centralny system regulacji i integracji czynności* [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia*, Warszawa 1977, s. 566.

⁹³ J. Tokarski (red.), *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1980, s. 494.

⁹⁴ A. Sikorska-Michalak, O. Wojniłko (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 2, Warszawa 1998, s. 196.

⁹⁵ M. Całkiewicz, *Modus operandi...*, dz. cyt., s. 62.

⁹⁶ Tamże, s. 75.

pełniącą przestępstwa. Wynika to z faktu, że „każdy człowiek ma tylko sobie właściwe cechy intelektualne, emocjonalne, temperamentalne czy wolicjonalne i choć jest podobny do innych członków swojej grupy, różni się zarazem od nich wyjątkowością swych osobistych doświadczeń”⁹⁷, co powoduje, że sposób działania, jako cały zespół zachowań, zarówno sprawcy, jak i pomocników, determinowanych przez szereg endo- i egzogennych czynników powoduje, że mnogość zachowań osobniczych oraz wzajemne ich kombinacje sprawiają, że nawet z pozoru prymitywne przestępstwa są popełniane w niepowtarzalny sposób. Wynika to z faktu, iż częste powtarzanie tych samych czynności może z czasem doprowadzić do przyzwyczajenia (perseweracja), które może stać się cechą indywidualną zachowania. Nawet nieskomplikowane czynności mogą nabrać cech indywidualnych w takim stopniu, że posłużą jako znak rozpoznawczy. Im bardziej skomplikowany jest dany rodzaj czynności, tym więcej możliwości zastosowania różnych wariantów w trakcie jego realizacji. Biorąc powyższe względy pod uwagę, „modus operandi” na gruncie kryminalistyki należy rozumieć szeroko, gdyż składają się na niego „różne czynności dokonane w sposób szczególny nie tylko w stadium dokonania przestępstwa sensu stricto, ale także w stadium przygotowawczym i końcowym”⁹⁸. Kwintesencją takiego rozumienia jest stwierdzenie, że pojęcie to oznacza zespół charakterystycznych czynności taktycznych i technicznych w stadium przygotowania, wykonania oraz stadium końcowym przestępstwa, jako „szczególny i z reguły powtarzający się sposób zachowania sprawcy, wyrażający się nie tylko w samym czynie, ale także w następstwach tego czynu, zwłaszcza w śladach, a niekiedy także w zachowaniach poprzedzających czyn lub w zachowaniach następujących po czynie, zawsze jednak w ścisłym związku z czynem”⁹⁹. W tak rozumiany sposób najczęściej „modus operandi”, jako efekt mechanizmu wykonawczego sprawcy przestępstwa, występuje w procesie karnym jako poszlaka, która jest jedynie faktem ubocznym w stosunku do faktu głównego, ale z której profiler korzysta w procesie wykrywczym, budując profil psychologiczny nieznanego sprawcy przestępstwa, i dzięki której (lub ich konglomeratu) ma szerokie możliwości badania osobowości sprawców przestępstw. W efekcie może przyczynić się do wytypowania sprawcy oraz ustalenia tożsamości i przypisania mu winy za popełniony czyn.

Jak pokazuje dotychczasowa praktyka, najczęstsze wykorzystywanie profilu sprawcy w praktyce śledczo-kryminalistycznej ma miejsce w przypadku przestępstw takich jak: zabójstwa, seryjne zgwałcenia, seryjne wykorzystywanie seksualne małoletnich oraz w przypadkach śmierci o niejasnej etiologii i seryjne

⁹⁷ A. Sowińska, *Wprowadzenie do psychologii*, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamickiego w Katowicach, Katowice 2003, s. 21.

⁹⁸ A. Solarz, *Zagadnienie przestępczości zawodowej w Polsce*, PWN, Warszawa 1967, s. 167.

⁹⁹ J. Wnorowski, *Sposób działania jako środek identyfikacji sprawcy przestępstwa*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1978, s. 17.

podpalenia¹⁰⁰. Ostatnie z typów przestępstw, tj. podpalenia (w tym o charakterze seryjnym), czyli „umyślne podłożenie ognia mające na celu wywołanie pożaru”¹⁰¹ są czynami groźnymi dla społeczeństwa ze względu na zakres zagrożonego (atakowanego) dobra i skutków. Ten typ przestępstwa uderza najczęściej w dobra materialne, ale także i w sferę psychiczną ofiar, bowiem całkowitemu zniszczeniu ulegają zgromadzone przedmioty o wartości materialnej, a także sentymentalnej. Podpalenia w niewielkim procencie (4–9%) uderzają w najwyższą wartość, jaką jest ludzkie życie¹⁰². Względy te powodują, że sprawcy podpażeń są w szczególnym zainteresowaniu profilerów, a zatem są „analizowani” psychologicznie także pod względem osobowościowym. Z badań przeprowadzonych przez R.M. Holmesa i S.T. Holmesa wynika, że tak jak np. seryjni mordercy, w zależności od motywacji i zamiaru, sprawcy podpażeń także mają różne typy osobowości i dlatego właściwe określenie typu sprawcy jest jednym z warunków sporządzenia dobrego profilu psychologicznego¹⁰³. W opracowaniu B. Lacha podstawą jest analiza tych wszystkich ujawnionych w toku śledztwa śladów pozostawionych na miejscu zdarzenia i zebranych dowodów, które podlegają ocenie i pozwalają na sformułowanie sądów dotyczących osoby sprawcy. Do naczelných zadań stojących przed profilerem w tym obszarze aktywności zawodowej należą:

- zebranie danych dotyczących miejsc ataku/ataków (mogą one wskazywać na naczelny motyw działania sprawcy) oraz przeprowadzenie ich klasyfikacji;
- zgromadzenie informacji dotyczących osób pokrzywdzonych danym zdarzeniem;
- porządkowanie oraz integrowanie danych, określenie rodzaju podpalenia;
- interpretacja zebranych danych;
- zebranie materiału wskazującego na wiodący motyw działania sprawcy;
- analiza typu zdarzenia lub zdarzeń oraz sposobu wzniesienia ognia;
- charakterystyka sprawcy¹⁰⁴.

Realizacja powyższych zasad w opracowywaniu profilu ma wielu zwolenników. Zwolennikiem profilowania psychologicznego jest np. D. Canter czy R. Cattell, którzy wskazują osobowość jako podstawowy czynnik profilowania. Do konstruktu osobowości zaliczają oni dwa główne kierunki, a mianowicie wpływ czynników wewnętrznych (endogennych, zależnych od osoby) i zewnętrznych (egzogennych, zależnych od otoczenia). R. Cattell uważa, że każda jednostka posiada wewnętrzne, trwałe, stabilne cechy osobowości, przejawiające się w określonych sytuacjach.

¹⁰⁰ B. Lach, *Profilowanie kryminalistyczne*, dz. cyt., s. 57.

¹⁰¹ Tamże, s. 342–343.

¹⁰² Szacuje się, że 70% pożarów to podpalenia (tamże, s. 343).

¹⁰³ R.M. Holmes, S.T. Holmes, *Profiling Violent Crimes. An Investigative Tool*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC 2009, s. 23.

¹⁰⁴ B. Lach, *Profilowanie kryminalistyczne*, dz. cyt., s. 342–343.

Wyodrębnił on szesnaście cech źródłowych¹⁰⁵, które umożliwiają dokonanie oceny osobowości człowieka, dzieląc je na trzy grupy:

- cechy zdolnościowe, określające skuteczność w osiągnięciu celów;
- cechy dynamiczne, warunkujące podjęcie działań w kierunku realizacji celów;
- cechy temperamentalne, dotyczące szybkości, energii, reaktywności emocjonalnej działań¹⁰⁶.

W wyniku dalszych badań liczbę cech wskazanych przez R. Cattella ujęto w „Wielkiej Piątce”, tj.:

- ekstrawersja/introwersja;
- ugodowość/antagonizm;
- neurotyczność;
- otwartość na doświadczenie;
- sumiennność/nieukierunkowanie¹⁰⁷.

Istotnym, wręcz niezbędnym współcześnie elementem w profilu kryminalistycznym nieustalonych sprawców przestępstw jest stworzenie profilu geograficznego¹⁰⁸, który jest kolejnym rodzajem profilowania opartym na sylwetce psychologicznej przestępcy¹⁰⁹. Uwarunkowania przestrzenno-środowiskowe (uwzględniające nurt ekologiczny) są bowiem, jak dowodzą m.in. L. Cohen i M. Felson, czynnikami

¹⁰⁵ S.J. Hicks, B.D. Sales, *Profilowanie kryminalne*, PWN, Warszawa 2015, s. 173.

¹⁰⁶ Na podstawie badań przeprowadzonych w Zakładzie Karnym w Nowym Wiśniczu udowodniono, że głównymi cechami osobowości sprawców zabójstw są: niewykształcona osobowość wyższa, postawy moralne, egocentryzm, agresja, nieumiejętność radzenia sobie ze samym sobą, brak empatii, labilność, chłód emocjonalny. Zob. A. Skoczek, U. Gancarczyk, P. Prochownik., B. Sobień, P. Podolec., M. Komar, *Cechy osobowości sprawców różnych typów przestępstw*, „Wiadomości Lekarskie” 2018, t. LXXI, nr 1. s. 230–236..

¹⁰⁷ Dla przykładu, biorąc pod uwagę powyższe cechy, zasygnalizować można, że ekstrawertyzm sprzyja zachowaniom agresywnym, a zabójstwom – introwersja. Przestępcy seksualni są z reguły obojętni na cierpienia innych, trudno im odróżnić dobro od zła. Stwarzają pozory nieśmiałości, jednak w rzeczywistości cechuje ich sadyzm i agresja. Dokonanie gwałtu wiąże się z osobowością narcystyczną, zaburzeniem osobowości. Zob. T. Bielska., *Wybrane cechy osobowości sprawców zabójstw i innych przestępstw*, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2003, s. 23.

¹⁰⁸ Profilowanie geograficzne umożliwia wyselekcjonowanie osób podejrzanych nawet z licznej populacji. Nie wskaże ono dokładnego adresu, ale powierzchnię „ryzyka”, na której sprawca pracuje, mieszka, przebywa. Opiera się na teoretycznych ideach, zasadach, regułach kryminologii środowiskowej. Założenia teoretyczne tej techniki są następujące: teoria działań rutynowych, teoria racjonalnego wyboru, teoria wzorców przestępczych, model podróży do miejsca przestępstwa. Zob. D. Rossmo, *Geographic Profiling*, Boca Raton, Florida 2000, s. 109.

¹⁰⁹ Opracowanie profilu geograficznego jest możliwe w przypadku spełnienia następujących warunków: 1) występuje seryjność czynów (co najmniej 5 zdarzeń) powiązanych ze sobą, 2) sprawca stosuje specyficzny styl „łowiecki”, 3) sprawca ma jeden, stały punkt zaczepienia (*anchor point*), z którego wyrusza celem dokonania przestępstwa, 4) śledztwo dotyczy przestępstw poważnych, 5) okoliczności zdarzenia są racjonalnie jednolite. Zob. S.J. Hicks, B.D. Sales, *Profilowanie kryminalne*, dz. cyt., s. 235.

sprawczymi, są „swoistym bodźcem” (nazewnictwo zaczerpnięte z behawioryzmu) wyzwalającym chęć (lub zamiar) popełnienia przestępstwa¹¹⁰. Łącząc zatem teorię ekologiczną i behawiorystyczną (sterowanie z zewnątrz), może się okazać, że to nie motyw decyduje w dużej mierze o decyzji o popełnieniu przestępstwa, a sytuacja – środowisko, w której znalazła się ofiara i przestępca. Dlatego też, jak zaznacza B. Lach, niezbędność włączenia rozpoznanych cech sprawcy, czyli jego osobowości w połączeniu z motywem działania do koncepcji zachowania przestrzennego, pozwala na hipotetyczne ustalenie miejsc kolejnych ataków¹¹¹, a także wskazuje najbardziej prawdopodobny obszar zamieszkania sprawcy lub inny punkt jego „zaczepienia”. W kontekście powyższego należy zauważyć, że we wspomnianej analizie sprawcy pomocna może być koncepcja schematów zachowań przestrzennych, prezentowana przez P.J. Brantingham i P.L. Brantingham, która łączy w sobie koncepcje okazji przestępczych z procesem podejmowanych przez sprawcę decyzji. Według autorów „nie ulega wątpliwości, że zdarzenia o charakterze przestępczym nie występują losowo i równomiernie w czasie i przestrzeni. Istnieją miejsca o szczególnym nasileniu przestępczości (hot spots), jak i rejony, na których przestępczość praktycznie nie jest odnotowywana”, a zatem, jak dalej wnioskuje, „miejsce przestępstwa samo «przyciąga» sprawców, wysyłając im swoje «sygnały», mające niejako «zapraszać» sprawcę w to, a nie inne miejsce, które spełnia ich oczekiwania w sferze przestrzennej, kulturowej i psychicznej, nadającej się do popełnienia przestępstwa”¹¹². Biorąc zatem pod uwagę zasygnalizowane wyżej zasady, czynniki (endo- i egzogenne) oraz cechy składające się na osobowość sprawcy, profiler opracowuje portret psychologiczny. Przebieg procesu profilowania nieznanego sprawcy podpaień jest złożony w swej strukturze. Podstawową zasadą profilera jest to, aby traktować każdą sprawę indywidualnie, ponieważ mimo podobieństw w sposobie działania popełniają je różni ludzie. Przebieg procesu budowy profilu psychologicznego obejmuje:

- wnioskowanie;
- analizę wiktymologiczną;
- opis i analizę miejsca zdarzenia.

Wnioskowanie jest istotnym elementem profilowania. Jest to proces oparty na logice, pozwalający na wyciąganie wniosków ze zgromadzonych informacji. Może odbywać się na podstawie różnych schematów, np.: od szczegółu do ogółu (wnioskowanie indukcyjne) lub odwrotnie, w ramach dedukcji (od ogółu do szczegółu), które należy do jednego z najbardziej niezawodnych wnioskowań i odnosi się zazwyczaj do konkretnego profilu sprawcy opracowanego na podstawie

¹¹⁰ L.W. Cohen, M. Felson, *Social Change and crime rate trends: a routine activity approach*, “American Sociological Review” 1979, vol. 44, s. 588–608.

¹¹¹ B. Lach, *Profilowanie kryminalistyczne*, dz. cyt., s. 347.

¹¹² P.J. Brantingham, P.L. Brantingham, *Notes on the geometry of crime* [w:] P.L. Brantingham, P.J. Brantingham (red.), *Environmental Criminology*, SAGE Publications, Londyn 1981, s. 27–54.

zebranych śladów. Wnioskowanie indukcyjne, w ramach którego najczęściej wnioskuje się przez analogię, jest jednak zwodnicze, ponieważ dopuszcza generalizację wniosków, jednego sprawcę ujednocila się z zebranymi już wcześniej profilami. Potwierdza to B. Lach, stwierdzając, że „proces profilowania indukcyjnego opiera się na analizie statystycznej przestępstwa, ofiary i cech charakterystycznych sprawcy”¹¹³ czy W. Ignaczak, pisząc, że „przy tym typie profilowania zawsze istnieje spory margines błędu, ponieważ hipotezę prawdziwą można uznać za fałszywą”¹¹⁴. Potwierdzają to inni badacze, jak B. Turvey, który uważa, że „indukcyjne metody profilowania często prowadzą do tego, iż z prawdziwych spostrzeżeń wyciąga się błędne wnioski, a co za tym idzie utworzone profile mogą być mylące i błędne”¹¹⁵, dlatego też proponuje on metody dedukcyjne, które są „opartą na kryminalistycznie rozumianym materiale dowodowym, zorientowaną na proces metodą rozumowania o wzorcu zachowań konkretnego sprawcy”¹¹⁶. W przypadku wnioskowania dedukcyjnego wyprowadza się rozumowanie logiczne, z którego wyciągane są pewne wnioski. W odróżnieniu od rozumowania indukcyjnego rozumowanie dedukcyjne „jest w całości zawarte wewnątrz swoich założeń, tzn. nie wymaga tworzenia nowych twierdzeń czy pojęć, lecz jest tylko prostym wyciąganiem wniosków. Jeśli jest przeprowadzone poprawnie, zaś zbiór przesłanek nie zawiera zdań fałszywych, to wnioski wyciągnięte w wyniku rozumowania dedukcyjnego są nieodparcie prawdziwe i nie można ich zasadnie zakwestionować; nie prowadzi nigdy od prawdy do fałszu”¹¹⁷. Należy zatem przyjąć, że profilowanie dedukcyjne w ramach wnioskowania to nic innego, jak wyciąganie konkluzji wynikających z przesłanek, a zatem gdy są one prawdziwe, to wnioski także są właściwe, gdyż profilowanie to opiera się na dowodach i informacjach zebranych podczas dochodzenia. Do tego typu wnioskowania używa się dowodów fizycznych (dokumentacji, raportów, zdjęć), charakterystyki miejsca zbrodni oraz informacji wiktymologicznych o ofierze.

Kolejnym krokiem poprawnego profilowania jest stosowanie się do zasad obejmujących m.in.: zdefiniowanie problemu i obserwację danego przypadku, interpretację wyników oraz formułowanie wstępnych założeń¹¹⁸ w oparciu o wspomniane uprzednio siedem złotych pytań (zasad) kryminalistyki. Zdaniem J. Gołębiowskiego, „podczas budowania profilu należy zachować otwarty umysł i nie iść na przysłowiową łatwiznę, bo bardzo szybko można popełnić błąd. Powinno się też unikać osadzania i wydawania prywatnych opinii na temat zdarzeń. Dużym

¹¹³ B. Lach, *Profilowanie kryminalistyczne*, dz. cyt., s. 95.

¹¹⁴ W. Ignaczak, *Wybrane zagadnienia analizy kryminalnej*, Wyd. WSPoL, Szczytno 2005, s. 42.

¹¹⁵ B. Turvey, *Criminal Profiling: An Introduction to Behavioral Evidence Analysis*, San Diego 2001, s. 16.

¹¹⁶ Tamże, s. 14.

¹¹⁷ M. Dembowska (red.), *Słownik terminologiczny informacji naukowej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979, s. 36.

¹¹⁸ J. Gołębiowski, *Profilowanie kryminalne*, dz. cyt., s. 95.

błędem podczas wnioskowania i profilowania jest «nieczytelne» konstruowanie opinii z profilem, zdarza się bowiem, że jest on niezrozumiały dla policjantów lub prokuratora. Trzeba wówczas ograniczyć fachowość języka i dostosować treść opinii dla późniejszego czytającego. Najistotniejsze są takie aspekty, jak: ilość sprawców, płeć, wiek, możliwa motywacja, relacje sprawca-ofiara, dalsze prognozy co do przestępstwa i jego dalsze zachowanie¹¹⁹. Analiza wiktymologiczna w profilowaniu jest bowiem, jak się przyjmuje, „badaniem ofiary albo ofiar konkretnego przestępcy. Jest ona definiowana jako gruntowne badanie i analiza cech ofiary. Ofiara stanowi w przybliżeniu połowę całego zbrodniczego czynu i jest częścią przestępstwa tak jak miejsce zbrodni, narzędzie zbrodni i naoczni świadkowie”¹²⁰. Jest przydatna, gdy mamy do czynienia z żywą ofiarą, jako świadkiem zbrodni, która może pomóc zidentyfikować sprawcę. Aby sporządzić profil przestępcy, należy dokładnie zanalizować sylwetkę ofiary, uwzględniając m.in. przyczynę wybrania przez sprawcę tej osoby, ocenić ryzyko, jakie podjął sprawca przy jej wyborze, jak zareagowała ofiara na atak. W analizie należy określić też rasę ofiary, ponieważ taki wybór przestępcy może dużo powiedzieć o motywacji przestępcy, ewentualnie uprzedzeniach rasowych. Kolejną cechą ofiary jest płeć. Dzięki temu można stwierdzić, czy jest to przestępstwo na tle seksualnym czy innym. Nie mniej ważne jest określenie wieku ofiary, np. zabójcy seksualni wybierają najczęściej ofiary w wieku zbliżonym do nich, pedofile wybierają dzieci itp. Wiek określa też krąg podejrzanych. Należy się jednak liczyć z możliwością błędu, ponieważ nie zawsze wiek fizyczny idzie w parze z dojrzałością psychiczną. Kluczową rolę odgrywa też wygląd zewnętrzny ofiary – gdy przestępca może wybierać ofiary pod względem wieku i wyglądu, zapewne mamy do czynienia ze zorganizowanym przestępcą seksualnym. Wzorec ofiary musi mieć także odpowiednik w życiu przestępcy¹²¹.

Opis i analiza miejsca zdarzenia to także bardzo znaczące elementy ustalenia profilu nieznanego sprawcy. Najlepiej, jeśli profiler ma dostęp bezpośrednio do miejsca zdarzenia i widzi, jak ono wygląda po dokonaniu zbrodni. W praktyce zdarza się jednak, że jest inaczej, ale efekty przynosi także późniejsza lustracja miejsca zdarzenia. Można wtedy zaobserwować schemat działania przestępcy, np. jak dotarł on na miejsce, odległość od najbliższych skupisk ludzkich, czy jest to pomieszczenie, czy wolna przestrzeń. Ważną sprawą jest też ułożenie ofiary. Należy zwrócić uwagę na to, czy ofiara została zamordowana czy pozostawiona żywa, czy po śmierci zwłoki zostały ułożone, zbezczeszczane, ubrane, przykryte, zadbane, rozczłonkowane itp. Wiele z tych czynników świadczyć może o zaburzeniach psychicznych, chęci zemsty na ofierze czy preferencjach seksualnych¹²².

¹¹⁹ Tamże, s. 95.

¹²⁰ E. Bieńkowska, *Wiktymologia. Zarys wykładu*, Wyd. Zrzeszenia Prawników Polskich, Warszawa 2000, s. 79.

¹²¹ J. Gołębiowski, *Profilowanie kryminalne*, dz. cyt., s. 104.

¹²² Tamże, s. 111.

Wynikiem przebiegu profilowania jest ustalenie profilu psychologicznego danego sprawcy/sprawców. R.M. Holmes i S.T. Holmes prowadzili badania sprawców podpażeń, opracowując przykładowo pierwszy podział podpalaczy obejmujący następujące kategorie¹²³:

- sprawców, których do działania motywuje zazdrość; podkładają oni ogień, aby najpierw sprowadzić niebezpieczeństwo, a później ratować znajdujące się w zasięgu ognia osoby (bohaterowie);
- sprawców, którzy traktują podkładanie ognia jako zabawę;
- podpalacze, którzy na widok ognia osiągają satysfakcję seksualną.

Kolejne badania zweryfikowały powyższą klasyfikację, poszerzając typologię sprawców do pięciu następujących kategorii podpalaczy:

- sprawcy, dla których podłożenie ognia jest zemstą za prawdziwe lub wymagowane przez nich krzywdy; z uwagi na to, że ich niezadowolenie kieruje się przeciwko konkretnym osobom, podpalają budynki czy inne obiekty należące do tych osób. Dokonują swoich podpażeń zwykle pod wpływem alkoholu, który pozwala im pozbyć się lub obniżyć zahamowania;
- sprawcy, którzy podkładają ogień w celu wywołania emocji, zwykle podpalają tereny zalesione, pojemniki na śmieci, opuszczone stare budynki, a następnie oglądają pożar z odpowiedniej odległości;
- kolejna kategoria obejmuje typ podpalacza-wandala, który może działać także w grupie. Zwykle jest to młoda osoba, która mieszka ze swoimi rodzicami, dlatego też tego typu sprawca podkłada ogień głównie w porze popołudniowej lub wieczornej, kiedy opuści już budynek szkoły. Po podłożeniu ognia najczęściej ucieka, ale jeśli wraca na miejsce podpalenia, to znajduje się w bezpiecznej odległości zapewniającej mu poczucie anonimowości;
- czwarta kategoria podpalaczy obejmuje sprawców, dla których podpalenie jest tylko działaniem pobocznym, dodatkowym, mającym na celu zniszczenie dowodów innego dokonanego przestępstwa. Grupę tę stanowią głównie dorośli mężczyźni;
- ostatnią kategorię sprawców podpażeń charakteryzuje podkładanie ognia w celu osiągnięcia zysku, wartości materialnych, dlatego też sprawcy ci podpalają np. należące do nich budynki, które wcześniej zostały ubezpieczone na odpowiednią sumę, aby w ten sposób uzyskać odszkodowanie¹²⁴.

Z wynikami badań R.M. Holmesa i S.T. Holmesa korelują dane statystyczne sprawców podpażeń w Polsce. Z analizy wynika, że wśród podpalaczy największą grupę stanowią mężczyźni. Ma to związek z faktem, że również mężczyźni popełniają większość przestępstw, z którymi związane są podpalenia.

¹²³ R.M. Holmes, S.T. Holmes, *Profiling Violent Crimes...*, dz. cyt., s. 11–23.

¹²⁴ B. Lach, *Profilowanie kryminalistyczne*, dz. cyt., s. 347.

Podsumowanie

Podstawowym elementem wpływającym na bezpieczeństwo państwa jest przeciwdziałanie i zwalczanie przestępczości. W konglomeracie tych zależności szczególnie istotne miejsce znajdują nauki penalne, które poprzez prawne, instytucjonalne i organizacyjne przedsięwzięcia realizują zadania związane z przeciwdziałaniem i zwalczaniem przestępczości. Jest to proces złożony, w którym organy ścigania szczególną uwagę koncentrują na ustaleniu sprawcy przestępstwa, który za popełnienie czynu zabronionego powinien ponieść odpowiedzialność karną.

Jednym z elementów pozwalających ustalić sprawcę przestępstwa w ramach realizowanych form, metod i środków prawno-kryminalistycznych jest analiza psychologiczna, która pozwala organom ścigania, dzięki pozyskanym na miejscu zdarzenia śladom behawioralnym, określić osobowość sprawcy. Jest to cenny z wykrywczego, jak i dowodowego punktu widzenia element, bowiem osobowość sprawcy, szczególnie o charakterze dysocjalnym, jest na tyle indywidualna, że pozwala określić cechy, którymi się on charakteryzuje, a zatem i wytypować sprawcę w ramach profilowania psychologicznego. Współczesna wiedza o osobowości człowieka jest weryfikowana praktycznie w postępowaniach karnych, w których profilerzy opracowują profile psychologiczne, wspomagając funkcjonariuszy organów ścigania w ustaleniu sprawcy przestępstwa. Dzieje się tak za sprawą doktryny, której przedstawiciele w szerokim, wręcz specjalistycznym zakresie, naukowo opracowali, prezentując szereg koncepcji przyczyniających się do praktycznego wykorzystania w realizowanych procesach wykrywczych w toczących się postępowaniach karnych przez organy ścigania oraz wymiaru sprawiedliwości.

Ustalenia badawcze dokonane przez przedstawicieli doktryny, jak i praktyki, za sprawą rozpoznania w oparciu o ślady behawioralne pozostawione przez sprawcę na miejscu zdarzenia, obejmują szerokie spektrum wiedzy o osobowości sprawcy, szczególnie o dysfunkcyjnym charakterze, która wpływa na zachowanie i popełniane przez niego czyny, i która kształtowana jest przez różne czynniki o egzogennym i endogennym charakterze. Czynniki te są w doktrynie naukowo rozpoznawane i analizowane od wielu lat i praktycznie wykorzystywane w procesie wykrywczym. Biorąc pod uwagę fakt, że specjaliści opracowują zakresowo różne typologie osobowości i związane z nimi cechy charakteryzujące człowieka, w praktyce śledczej stosowane są różne modele profilowania psychologicznego/kryminalnego. Ich wielość powoduje, że trudno jest ocenić wartość praktyczną poszczególnych modeli portretów psychologicznych, dlatego też wskazane jest, aby w dalszym ciągu permanentnie prowadzić empiryczne badania skuteczności poszczególnych modeli w celu ustalenia ich możliwości identyfikacyjnych. Stąd też powinno się dążyć do wypracowania jednolitej metodyki profilowania, uwzględniającej oczywiście możliwe rodzaje i kategorie przestępstw, w których profil psychologiczny/kryminalistyczny może być wykorzystany, a także praktyczne aspekty stosowania

profilowania psychologicznego poprzez wprowadzanie nowych możliwości oceny śladów behawioralnych, przy wykorzystaniu rozpoznawanych determinantów ludzkiego zachowania, ze szczególnym uwzględnieniem zachowań przestępczych.

Bibliografia

- [1] Arce E., Santisteban C., *Impulsivity: a review*, "Psicothema" 2006, nr 18.
- [2] Barwiński Ł., *Psychopatia*, 2012, https://www.mp.pl/pacjent/psychiatria/zaburzenia_osobowosci/71276,psychopatia (dostęp 15.10.2023).
- [3] Bielska T., *Wybrane cechy osobowości sprawców zabójstw i innych przestępstw*, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2003.
- [4] Bieńkowska E., *Wiktymologia. Zarys wykładu*, Wyd. Zrzeszenia Prawników Polskich, Warszawa 2000.
- [5] Bieńkowska E., *Wiktymologia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018.
- [6] Bilikiewicz A., *Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2006.
- [7] Bilikiewicz T., *Psychiatria kliniczna*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 1973.
- [8] Bouchard T.J.Jr., *Genetic influence in human psychological traits: A survey*, "Current Directions in Psychological Science" 2004, nr 13.
- [9] Brand L., Sar V., Stavropoulos P., Krüger Ch., Korzekwa M., Martínez-Taboas A., Middleton W., *Separating Fact from Fiction: An Empirical Examination of Six Myths About Dissociative Identity Disorder*, "Harvard Review of Psychiatry" 2016, vol. 24(4).
- [10] Brantingham P.J., Brantingham P.L., *Notes on the geometry of crime* [w:] P.L. Brantingham, P.J. Brantingham (red.), *Environmental Criminology*, SAGE Publications, Londyn 1981.
- [11] Brunner D., Hen R., *Insights into the neurobiology of impulsive behavior from serotonin receptor knockout mice*, "Annals of the New York Academy of Sciences" 1997, nr 836.
- [12] Butcher J.N., Hoole J.M., Mineka S., *Psychologia zaburzeń*, GWP, Sopot 2018.
- [13] Całkiewicz M., *Modus operandi sprawców zabójstw*, Warszawa 2010.
- [14] Chaffin M., Letourneau E., Silovsky F., *Dorośli sprawcy wykorzystywania seksualnego dzieci – przegląd zagadnień*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka” 2002, nr 1, s. 3–4, <https://dzieckokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/view/93> (dostęp 9.10.2023).
- [15] Christie R., Geis F., *Studies in machiavellianism*, Academic Press, New York-London 1970.
- [16] Cofer C.N., Appley M.H., *Motywacja. Teoria i badania*, PWN, Warszawa 1972.
- [17] Cohen L.W., Felson M., *Social Change and crime rate trends: a routine activity approach*, "American Sociological Review" 1979, vol. 44.
- [18] Cummings M.A., *The neurobiology of psychopathy: recent developments and new directions in research and treatment*, "CNS Spectrums" 2015, nr 20(3).
- [19] Czapska J. (red.), *Zapobieganie przestępczości przez kształtowanie przestrzeni. Teoria – badania – praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.

- [20] Czerwińska E., *Przestępczość a zdrowie psychiczne. Przegląd badań empirycznych dotyczących osobowościowych determinant aktywności przestępczej*, „Sztuka Leczenia” 2008, nr 3–4.
- [21] Daniszewska A., *Wybrane cechy osobowości a poczytalność – studium kryminologiczne*, praca doktorska obroniona w Katedrze Prawa Karnego i Kryminologii Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2019, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/8736/1/A_Daniszewska_Wybrane_cechy_osobowosci_a_poczytalnosc.pdf (dostęp 20.10.2023).
- [22] Daruna J.H., Barnes P., *A neurodevelopmental view of impulsivity. The impulsive client: theory, research and treatment*, DC: American Psychological Association, Washington 1993.
- [23] De Wit H., *Impulsivity as a determinant and consequence of drug use: a review of underlying processes*, “Addiction Biology” 2009, nr 14, s. 22–31.
- [24] Dembowska M. (red.), *Słownik terminologiczny informacji naukowej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979.
- [25] Douglas J.E., Ressler R., Burgess A.W., Hartman C., *Criminal profiling from crime scene analysis*, “Behavioral Science & The Law” 1986, vol. 4, no. 4, Quantico, s. 406.
- [26] Douglas J.E., *Criminal profiling from crime scene analysis*, “Behavioral Sciences and the Law” 1986, nr 4.
- [27] Douglas J.E., Olshaker M., *The Anatomy of Motive*, New York 1999.
- [28] Egger S.A., *A Working Definition of Serial Murder and the Reduction of Linkage Blindness*, “Journal of Police Science and Administration” 1984, vol. 12, no. 3.
- [29] *Encyklopedia PWN*, hasło: „schizofrenia”, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/schizofrenia;3973032.html> (dostęp 17.10.2023).
- [30] Gąsiorowski J., *Nowoczesne technologie w kryminalistyce*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje” 2016, nr 21(52–80).
- [31] Geberth V., *The signature Aspect in criminal Investigation*, “Law and Order Magazine” 1994, nr 43(11).
- [32] Gerstmann S., *Osobowość. Wybrane zagadnienia psychologiczne*, Warszawa 1970.
- [33] Gierowski J.K., *Motywacyjna rola lęku w genezie zabójstw* [w:] J.K. Gierowski, Z. Majchrzyk (red.), *Psychopatologia zabójstw*, Wyd. PTP, Warszawa 1992.
- [34] Girdwoyń P., *Wersje kryminalistyczne. O wykrywaniu przestępstw*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 2000.
- [35] Golonka A., *Niepoczytalność i poczytalność ograniczona*, Warszawa 2013.
- [36] Golonka A., *Odpowiedzialność karna sprawcy z naprzemiennym rozszczepieniem osobowości*, “Ius Novum” 2023, vol. 17, nr 2.
- [37] Gottschalk M., Ellis L., *Evolutionary and Genetic Explanations of Violent Crime* [w:] C.J. Ferguson, *Violent crime: Clinical and social implications*, New York 2010.
- [38] Gołębiowski J., *Profilowanie kryminalne*, PHU „Logos”, Warszawa 2008.
- [39] Gwóźdź K., *I żyją długo i „szczęśliwie”, czyli gdy ofiara nie chce pomocy* [w:] J. Stożer-Polańska (red.), *Przypadki kryminalne. Ciemna liczba przestępstw przeciwko kobietom*, Silva Rerum, Poznań 2019.
- [40] Hacking I., *Double consciousness in Britain 1815–1875*, “Dissociation” 1991, vol. 4(3).
- [41] Hadyś T., *Zaburzenia psychotyczne* [w:] A. Kiejna, K. Małyszczak (red.), *Psychiatria. Podręcznik akademicki*, Wrocław 2016.

- [42] Hanausek T., *Zarys kryminalistycznej teorii wykrywania*, cz. 2, Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego, Warszawa 1987.
- [43] Hare R.D., *The Hare Psychopathy Checklist – Revised. Manual*, Multi-Health Systems, Toronto 1991.
- [44] Hare R.D., *Psychopathy: A clinical construct whose time has come*, “Criminal Justice and Behavior” 1996, nr 23.
- [45] Hare R.D., *Psychopathy, affect and behaviour* [w:] D. Cooke, A. Forth, R.D. Hare (red.), *Psychopathy: Theory, research and implications for society*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht–Boston–London 1998.
- [46] Hare R.D., *Psychopathy as a risk factor for violence*, “Psychiatric Quarterly” 1999, nr 3.
- [47] Hare R.D., *Psychopaci są wśród nas*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 2007.
- [48] Hart S.D., Hare R.D., *Psychopathy: Assessment and association with criminalconduct* [w:] D.M. Stoff, J. Breiling, J.D. Maser (red.), *Handbook of antisocial behavior*, John Wiley & Sons, New York 1997.
- [49] Hicks S.J., Sales B.D., *Profilowanie kryminalne*, PWN, Warszawa 2015.
- [50] Hirschi T., *Causes of delinquency*, CA: University of California Press, Berkeley 1969.
- [51] Holmes R.M., Holmes S.T., *Current perspectives on sex crimes*, Sage Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi 2002.
- [52] Holmes R.M., Holmes S.T., *Profiling Violent Crimes. An Investigative Tool*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC 2009.
- [53] Hołyst B., *Kryminalistyka*, PWN, Warszawa 2000.
- [54] Hołyst B., *Psychologia kryminalistyczna*, Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis, Warszawa 2009.
- [55] Hołyst B., *Wiktymologia*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011.
- [56] Hundleby J.D., Pawlik K., Cattell R.B., *Personality factors in objective test devices: A critical integration of a quarter of a century’s research*, CA: Knapp, San Diego 1965.
- [57] Ignaczak W., *Wybrane zagadnienia analizy kryminalnej*, Wyd. WSPol, Szczytno 2005.
- [58] Jakubik A., *Zaburzenia osobowości*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 1999.
- [59] Jasińska-Kania A., *Socjologiczna koncepcja osobowości* [w:] Z. Krawczyk, W. Morawski (red.), *Socjologia. Problemy podstawowe*, Warszawa 1991.
- [60] Jasiński A., *Architektura w czasach terroryzmu. Miasto – przestrzeń publiczna – budynek*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013.
- [61] Johnstone L., Cooke D.J., *Psychopathic-like traits in childhood: conceptual and measurement concerns*, “Behavioral Sciences and the Law” 2004, nr 22.
- [62] Konieczny J., Szostak M., *Profilowanie kryminalne*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011.
- [63] Kukuła Z., *Czynniki kryminogenne przestępczości socjalnej*, 2019, <https://www.google.com/search?q=Z.%20Kuku%C5%82a,%20Czynniki%20kryminogenne%20przest%C4%99pczo%C5%9Bci%20socjalnej> (dostęp 11.10.2023).
- [64] Kurpas D., *Zaburzenia osobowości – czym są, jak je rozpoznać i leczyć?*, <https://donatakurpas.pl/zaburzenia-osobowosci-czym-sa-jak-je-rozpoznać-i-leczyć/> (dostęp 15.10.2023).
- [65] Lach B., *Profilowanie kryminalistyczne*, wyd. LEX a Wolters Kluwer Business, Warszawa 2014.
- [66] Loewenstein G., *Out of control: visceral influences on behaviour*, “Organ. Behav. Hum. Dec. Process” 1996, nr 65.

- [67] May J.S., Beaver K.M., *The neuropsychological contributors to psychopathic personality traits in adolescence*, "Int J Offender Ther Comp Criminol" 2014, nr 58.
- [68] Moeller F.G., Barratt E.S., Dougherty D.M., Schmitz J.M., Swann A.C., *Psychiatric aspects of impulsivity*, "Am. J. Psychiatry" 2001, nr 158.
- [69] Morana H.C., Stone M.H., Abdalla-Filho E., *Transtornos de personalidade, psicopatias e serial killers. Personality disorders, psychopathy and serial killers*, "Rev Bras Psiquiatr" 2006, 28(Supl II).
- [70] Nowakowski K., Stojer-Polańska J., *Przewidywanie zagrożenia powrotną przestępczością agresywną z perspektywy kryminologiczno-psychologicznej*, "Przegląd Policyjny" 2021, nr 1(141).
- [71] Orlof W., Wilczyńska K.M., Waszkiewicz N., *Dysocjacyjne zaburzenie tożsamości (osobowość mnoga) – powszechniejsze niż wcześniej sądzono*, „Psychiatria” 2018, t. 15(4).
- [72] Pervin L.A., *Psychologia osobowości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002.
- [73] Pinker S., *Zmierzch przestępczości. Lepsza strona naszej natury*, wyd. Zys i S-ka, Poznań 2015.
- [74] Pionkowski J., *Zaburzenia osobowości* [w:] M. Jarosz (red.), *Podstawy psychiatrii*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1988.
- [75] Pospiszyl I., *Patologie społeczne*, PWN, Warszawa 2008.
- [76] Raine A., *Biosocial studies of antisocial and violent behavior in children and adults: a review*, "Journal of Abnormal Child Psychology" 2002, nr 30.
- [77] Reykowski J., *Osobowość jako centralny system regulacji i integracji czynności* [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia*, Warszawa 1977.
- [78] Rossmo D., *Geographic Profiling*, Boca Raton, Florida 2000.
- [79] Rybicka W., *Osobowość dyssocjalna, czyli antyspołeczne zaburzenie osobowości*, 2021, https://www.mp.pl/pacjent/psychiatria/zaburzenia_osobowosci/77208,osobowosc-dyssocjalna-czyli-antyspoeczne-zaburzenie-osobowosci (dostęp 9.10.2023).
- [80] Seto M.C., Barbaree H.E., *Psychopathy, treatment behavior, and sex offender recidivism*, "Journal of Interpersonal Violence" 1999, nr 14.
- [81] Sikorska-Michalak A., Wojniłko O. (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 2, Warszawa 1998.
- [82] Skoczek A., Gancarczyk U., Prochownik P., Sobień B., Podolec P., Komar M., *Cechy osobowości sprawców różnych typów przestępstw*, „Wiadomości Lekarskie” 2018, t. LXXI, nr 1.
- [83] Solarz A., *Zagadnienie przestępczości zawodowej w Polsce*, PWN, Warszawa 1967.
- [84] Sowińska A., *Wprowadzenie do psychologii*, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach, Katowice 2003.
- [85] Stanik J.M., *Psychologia sądowa*, PWN, Warszawa 2013.
- [86] Swann A.C., Dougherty D.M., Pazzaglia P.J., Pham M., Moeller F.G., *Impulsivity: a link between bipolar disorder and substance abuse*, "Bipolar Disord." 2004, nr 6.
- [87] Tokarski J. (red.), *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1980.
- [88] Tomalski R., Pietkiewicz I.J., *Rozpoznawanie i różnicowanie zaburzeń dysocjacyjnych – wyzwania w praktyce klinicznej*, „Czasopismo Psychologiczne – Psychological Journal” 2019, vol. 25 (1).

- [89] Turvey B., *Criminal Profiling: An Introduction to Behavioral Evidence*, Elsevier Academic Press, Amsterdam, Boston, Heidelberg, London, New York, Oxford, Paris, San Diego, San Francisco, Singapore, Sydney, Tokyo 2002.
- [90] Turvey B., *Criminal Profiling: An Introduction to Behavioral Evidence Analysis*, San Diego 2001.
- [91] Tyszkiewicz L., *Kryminologia. Zarys systemu*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1986.
- [92] Wciórka J., *Psychozy schizofreniczne* [w:] A. Bilikiewicz (red.), *Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny*, Warszawa 2009.
- [93] Whiteside S.P., Lynam D.R., *The Five Factor Model and impulsivity: using a structural model of personality to understand impulsivity*, "Pers. Indiv. Differ" 2001, nr 30.
- [94] Wnorowski J., *Sposób działania jako środek identyfikacji sprawcy przestępstwa*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1978.
- [95] Wojtyńska R., Małyszczak K., *Osobowość i zaburzenia osobowości w modelu psychologicznym* [w:] A. Kiejna, K. Małyszczak (red.), *Psychiatria. Podręcznik akademicki*, Wrocław 2016.
- [96] Zimbardo P.G., Gerrig R.J., *Psychologia i życie*, PWN, Warszawa 2012.
- [97] Żaroń Z., *Prewencja kryminalna: podstawowe terminy*, Centrum Szkolenia Policji w Legionowie, Legionowo 2003.
- [98] Wyrok Sądu Najwyższego z 20 sierpnia 1973 r., sygn. III KR 172/73, OSNKW 1974, z. 1, poz. 10.